

แนวความคิดชาติบ้านเมือง: กำเนิด พัฒนาการ และอำนาจการเมือง

.....

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์¹

การเปลี่ยนแปลงทางภาษา และความหมายของคำว่าชาติ

ในบทความนี้ ผู้เขียนต้องการจะอธิบายการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของภาษาและความหมายของคำว่า “ชาติ” จากแบบเก่าไปสู่แบบใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงก่อนการปฏิรูปทางการเมืองครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2435 ว่ามีผลต่อการก่อรูปแนวความคิดทางการเมืองเป็นลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (Patriotism) ซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องในระยะต่อมา รวมทั้งมีอำนาจทางการเมืองต่อความคิดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ก่อนอื่นคงเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าในสังคมการเมืองสยามมีการใช้คำว่า “ชาติ” มายาวนานนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานวรรณกรรมทางศาสนา อย่างไรก็ดี ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 คำว่า “ชาติ” ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปเป็นที่น่าสังเกตว่ามีความหมายอยู่ในสองทาง ในประการแรกหมายถึง การบังเกิดหรือการถือกำเนิด ซึ่ง ดิ จี บี ปาลเลอกัวซ์ ในฐานะผู้รวบรวมและจัดทำหนังสือ “สัพพะ พะจะนะ พาสาไท” (พ.ศ. 2397) ได้แปลเป็นภาษาลาดินไว้ว่า “nasci” ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “to be born” โดยยกตัวอย่างการใช้ไว้ 7 คำได้แก่ ชาติ

¹รองศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นี้ ชาตินี้ มนุษยชาติ มัจฉาชาติ พฤษภาชาติ มหาชาติ และชั่วชาติ¹

ต่อมา เฮนรี อาลาบาสเตอร์ ในปี พ.ศ. 2414 ได้ย้ำถึงความเข้าใจโดยทั่วไปของยุคสมัยว่า “ชาติ” นั้นแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “individual existence or condition in being”² และ ดี บี บรัดเล ในหนังสือ “อักษรวิธานศรีบท” (พ.ศ. 2416) ได้ขยายความออกไปอย่างมีชีวิตชีวาว่าหมายถึง การบังเกิด หรือการเอากำเนิดเหมือนสัตว์โลกทั้งหลายทั้งปวงที่มีสืบต่อกันมา พร้อมกับได้ให้ตัวอย่างการใช้คำว่า “ชาติ” ในสมัยนั้นไว้ มีคำว่า ชาติชาย ชาติมนุษย์(ย์) ชาติชั่ว ชาติเดียว ชาติหน้า ชาตินี้ ชาติโน้น ชาติหมา ชาติวานร ชาติสุนัขขี้ ชาติทรคุณ และชาติหงษ์ เป็นต้น³ คำว่า “ชาติ” ในความหมายซึ่งแปลว่าการกำเนิดนี้ กล่าวได้ว่าได้ถูกใช้ทั้งในทางยกย่องให้เกียรติกันก็ได้ หรือในทางดูถูกดูแคลนซึ่งกันและกันก็ได้ โดยเป็นคำที่มีการใช้สืบต่อมาตราจนปัจจุบันก็ยังคงมีการใช้กันอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาษาพูด และในบทละครโทรทัศน์ เป็นต้น

ในประการที่สอง ได้มีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายที่เน้นการแสดงออกทางวัฒนธรรม (cultural nations) เน้นลักษณะเด่นทางภาษา รูปร่างหน้าตา ความสามารถ ที่ตั้งของเมือง ฯลฯ ของกลุ่มคน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

¹ ในที่นี้ ควรหมายเหตุไว้ด้วยว่า คำว่า “ชาติ” ในหนังสือ “ศัพท์ พจนานุกรม พาสานไทย” หรือ “*Dictionarium Linguae Thai*” ของ D.J.B. Pallegoix ปรากฏคำแปลเต็มรูปเป็นภาษาละตินว่า “Nasci; progenies, natio, genus, generatio, sexus” หรือ ในภาษาอังกฤษว่า “To be born; race, nation, origin, generation, sex” (หน้า 883) ซึ่งต้องนับว่า “ก้าวหน้ามาก” หากคิดนอกบริบทเนื่องด้วยมีคำว่า “natio หรือ nation” ปรากฏอยู่ กระนั้นก็ตาม ในที่นี้ ผู้เขียนพิจารณาเฉพาะความหมายในบริบทจากตัวอย่างที่ปาลเลอกซ์ชี้ให้ไว้ 7 คำเป็นสำคัญ ได้แก่ ชาตินี้ ชาติหน้า มนุษยชาติ มัจฉาชาติ พฤษภา ชาติ มหาชาติ และชาติชั่ว ซึ่งไม่มีนัยยะของ nation ในทางการเมืองสมัยใหม่เลย นั้นหมายความว่า ความหมายของคำว่า “ชาติ” ว่าเป็นการบังเกิด หรือการเอากำเนิด ควรเป็นความหมายหลักของการใช้คำในสมัยดังกล่าว (ทศวรรษที่ 2390) เรื่องนี้ขอให้ดู ดี บี บรัดเล กัซซี, *ศัพท์ พจนานุกรม พาสานไทย Dictionarium Linguae Thai* (Paris, 1854), p. 883

อนึ่ง พจนานุกรมของปาลเลอกซ์ฉบับนี้ ได้ถูกวิจารณ์โดย Henry Alabaster อย่างน่ารับฟังว่า “though excellent for ordinary purposes, is a dangerous guide in the translation of recondite words, used in religious and metaphysical treatises.” ใน Henry Alabaster, *The Wheel of the Law* (London: Trubner and Co., 1871), p. 223.

² Henry Alabaster, *The Wheel of the Law*, p. 239.

³ ดี บี บรัดเล, *หนังสืออักษรวิธานศรีบท Dictionary of the Siamese Language* (ม.ป.ท., 1873), น. 179.

อยู่หัวทรงเปรียบไว้ว่าเป็นลักษณะของ “เพศภาษาต่างๆ”⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางวรรณคดีมีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายนี้บ่อยครั้ง ตัวอย่างเช่น ในบทจารึก “โคลงภาพคนต่างภาษา” ใน “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แสดงความหมายของคำว่า “ชาติ” ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี เช่น กล่าวถึง “ดอดชิ” ว่าเป็น “ชาติชาญชล” “ฮินดู” เป็น “ชาติแขกทวนคราดำ” ลาวยวนคือ “ชาติทริภุญไชย” เกาหลีเป็น “ชาติแขกเกาหลี” เป็นต้น⁵ ต่อมา ในเอกสารซึ่งเป็นคำประกาศต่างๆ ของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้คำว่า “ทุกชาติทุกภาษา” เป็นสร้อยต่อท้ายคำว่า “ราษฎรทั้งไทย จีน ญวน ลาว เขมร พม่า มลายู คนเชื้อโปรตุเกส คนเชื้อแขกเทศ แขกจาม” คำต่อท้ายแบบนี้พบได้เช่นเดียวกันในหนังสือสอนศาสนาในสมัยนั้น รวมทั้งในหนังสือ “สัพพะ พะจะนะ พาสาไท” ของปาลเลอกัวซ์ ก็มีความหมายของคำว่า “ชาติ” ในทางวัฒนธรรมปรากฏอยู่⁶

ในระหว่างปี พ.ศ. 2411-2434 นอกจากความหมายของคำดังกล่าวในสองลักษณะที่ได้มีการใช้สืบเนื่องมาแล้ว คำว่า “ชาติ” ก็ยังมีพลวัตของคำและความเคลื่อนไหว โดยมีความหมายขยายไปรวมถึง “หมู่ ชั่น พวก เหล่า ครัว ตระกูล และคนในบังคับ”⁷ รวมทั้งได้มีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายของ “ประเทศ” เกิดขึ้น

⁴ ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-ประกาศ พ.ศ. 2416 (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2516), น. 1.

⁵ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน [พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริ) 23 เมษายน 2517], น. 695-711.

⁶ ดู ดี เจ บี ปาลเลอกัวซ์, สัพพะ พะจะนะ พาสาไท Dictionarium Linguae Thai, pp. 271, 286.

⁷ ผู้เขียนได้ขบคิดในเรื่องนี้จากสองสามแหล่งเป็นอย่างน้อย ทางหนึ่งได้มาจากการเปรียบเทียบความหมายของคำว่า “ชาติ” ของ “พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525” กับ “พจนานุกรมไทย” (พิมพ์หลายครั้ง) ของ มานิต มานิตเจริญ ผู้เขียนมีความเห็นว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ในฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2526 ได้ให้ความหมายของคำว่า “ชาติ” กระชับมากขึ้นไป โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มความหมายด้วยกัน กลุ่มแรก คือ ชาติ ซึ่งแปลว่า การเกิดและกำเนิด เช่น ชาตินี้ ชาติหน้า ชาติมีสกุล ชาติธรรม ชาติภูมิ ชาติมาลา เป็นต้น กลุ่มที่สอง คือ ชาติ ซึ่งแปลว่า ประเทศ และ ชาติ ซึ่งแปลว่า ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ ซึ่งมีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาทางขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน กลุ่มที่สาม เป็นชาติ ซึ่งใช้ประกอบท้ายคำศัพท์ และเมื่อประกอบแล้วมีความหมายไม่ต่างไปจากรากคำศัพท์เดิม เช่น พฤษชาติ คชาชาติ สุนทรชาติ และกลุ่มสุดท้าย เป็นชาติ ซึ่งแปลว่า รส เช่น ไม่เป็นรสเป็นชาติ และชาติรส ซึ่งแปลว่ารสโดยกำเนิด เช่น รสหวานแห่งน้ำตาล เป็นต้น ใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525,

แต่ก็ในแวดวงที่จำกัดมาก และในระยะเวลาเดียวกันนี้ ชาวตะวันตกบางกลุ่มซึ่งมีความประสงค์ต้องการวางรากฐานทางการศึกษาและศาสนาในเมืองไทย ได้รับเอาคำดังกล่าวไปใช้ตอกย้ำอีกครั้งหนึ่ง คือได้นำคำว่า “ชาติ” ซึ่งถูกใช้ในบริบทใหม่ไปเป็นคำแปลของคำว่า “nation” ว่าคือ “ประเทศ”, “ชาติ” ปรากฏอย่างแพร่หลายมากขึ้นนับจากปี พ.ศ. 2433 เป็นต้นไป⁸

การเคลื่อนไหวความหมายของคำว่า “ชาติ” ออกไปนั้น อยู่ภายใต้บริบทของการปรับตัวของรัฐบาลสยามตั้งแต่เดิมชื่อประเทศ “กรุงศรีอยุธยา” (การสร้าง “กรุงรัตนโกสินทร์” คือการสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นมา มิใช่การสร้าง “กรุง” หรือ “ประเทศ” ชนิดใหม่ที่ต่างไปจากอยุธยา) ได้ถูกเปลี่ยนชื่อเป็นครั้งแรกเป็น “ประเทศสยาม” ใน

พิมพ์ครั้งที่ 2 (2526), น. 264-265.

ชาติในสองกลุ่มความหมายแรกข้างต้น แตกความหมายย่อยออกไปอีกหลายคำ ได้แก่ ชาตินิยม ชาติพันธุ์ ชาติพันธุ์วรรณา และชาติพันธุ์วิทยา โดยคำว่าชาตินิยมนั้น ได้แปลไว้อย่างกระชับที่สุดว่า คือ “ลัทธิที่ถือชาติเป็นใหญ่ หรือความรักชาติ” (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2526), น. 264-265) รวมทั้งกล่าวถึงคำ “ประชาชาติ” ไว้ด้วยว่าสามารถใช้แทนคำว่า “ชาติ” ซึ่งแปลว่าประเทศ หรือประชาชนได้

จากความเข้าใจดังกล่าว ผู้เขียนได้นำไปเปรียบเทียบกับ “พจนานุกรมไทย” ของมานิต มานิตเจริญ ซึ่งพิมพ์หลายครั้ง ผู้เขียนพบว่า มานิต มานิตเจริญไม่ได้จัดหมวดหมู่และไม่ได้ทำความเข้าใจกระชับ แต่การณีก็นับเป็น “คุณ” เนื่องด้วยช่วยให้ผู้เขียนแลเห็นความหมายของคำว่า “ชาติ” อีกหลายอย่างที่ไม่ได้ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อย่างเช่น “ชาติ” ซึ่งแปลว่าดินจันทร์เทศ ซึ่งอาจใช้เป็น “ชาติผล” “ชาติโคศ” “ชาติสาร” และ “ชาติสัสย์” เป็นต้น รวมทั้ง “ชาติ” ในความหมายของ หมู่ ชื่น จำพวก เหล่า ครวี่ ตระกูล พวก ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เลย ดู มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์หลายครั้ง (2535), น. 300-301.

ในอีกทางหนึ่ง ผู้เขียนพบว่า “ปาลิ-สยามอภิธาน” ของนาคะประทีป ฉบับพิมพ์ที่โรงพิมพ์ไท พ.ศ. 2465 และพิมพ์ใหม่โดยกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2505 มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และใคร่แนะนำให้ผู้สนใจแนวความคิดเรื่อง “ชาติ” ในบริบทของสังคมสยามและไทยหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเป็นเบื้องต้น ก่อนจะวินิจฉัยกันโดยเร็วว่า “ชาติ” ในความคิดไทยนั้นคืออะไร กล่าวคือ นาคะประทีปได้ให้ความหมายคำว่า “ชาติ” ไว้ 3 อย่าง หนึ่ง คือ ความเกิด สอง คือ ต้นชาติ บุตุ มลุลีและมลิจ้อน และสาม คือ นิกาย หมู่แห่งผู้มีธัมม์ (การ) ติดต่อ (ความ) เสมอภาค ปฐุติ คลอด สกฺล วงศ์ ภพ วิเสส ความต่างกัน มลิจ ลักษณะแห่งธัมม์ที่ปัจจุยแต่่ง (น. 119) และอย่าริบด่วนแปลทุกคำดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษโดยความเข้าใจปัจจุบัน เพราะว่านาคะประทีปได้แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ให้แล้ว ซึ่งมีความหมายตรงตามความตั้งใจของเขามากกว่าที่เราจะแปลกันเองตามใจชอบ นั่นคือชาติมี 3 ความหมาย เรียงกันดังนี้ (1) birth (2) the great-flowered jasmine (3) a multitude of persons practising like duties; conception, general property; birth; family or tribe; distinction, jasmine grandiflorum; origins of ideas.

⁸ S. G. McFarland, *An English-Siamese Dictionary* (Bangkok, 1890), p. 234.

สมัยรัชกาลที่ 4⁹ เรื่องนี้นับเป็นสำนึกที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีแนวความคิดทางการเมืองแบบใหม่ ทรงวิจารณ์การปกครองแบบเดิม ๆ ว่าพระมหากษัตริย์เสมือนหนึ่งพระประธานนั่งแท่นสูงในพระอุโบสถ ไม่ได้ออกไปไหน ไม่ได้ยินเรื่องราวอันใด ซึ่งพระองค์มีพระราชประสงค์ไม่ต้องการเป็นเช่นนั้น¹⁰ พระองค์ทรงมีพระบรมราชาธิบายเรื่อง “อัยการ” และความ “ยุติธรรม” ในฐานะเป็นแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบใหม่และในความหมายใหม่ว่า “ยุติธรรม” คือทางแห่งความเจริญของบ้านเมือง¹¹ เป็นต้น เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้บ่งแสดงควมสำนึกทางการเมืองของชนชั้นนัว่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ¹²

ในที่นี่พิจารณาการเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2413-2415 ว่ามีความสำคัญต่อการขัดเกลาคิด สร้างความตระหนัก และวางแนวทางการทำความเข้าใจ “วิทยาศาสตร์ของการปกครอง” (science of government)¹³ อย่างใหม่ โดยในระหว่างการเสด็จประพาสต่างประเทศ พระองค์ก็ได้ทรงพบแนวความคิดทาง “การเมือง” ใหม่ ดังที่ได้ทรงมีพระราชดำรัสที่เมืองป็นัง ทรงกล่าวถึง “กอลอนิของเรา” และ “สปีเยกต์ของเรา”¹⁴ ซึ่งสำนึกในเรื่องนี้จะมีผลสำคัญ

⁹ มิใช่เพียงเปลี่ยนชื่อประเทศเท่านั้น ยังได้เปลี่ยนแบบธรรมเนียมการเรียกพระนามพระมหากษัตริย์ด้วย เรื่องสำคัญเช่นนี้ต้องดู สมเด็จพระยาตากษานาภาพ, “เล่าเรื่องที่เมืองพม่า ตอนที่ 6 วินิจฉัยเคราะห์กรรมเมืองพม่า,” ศิลปากร 7, 4 (กันยายน 2496): 4-5.

¹⁰ นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ 1: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, บรรณาธิการโดย วิลาศวงศ์ พงศบุตร และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), น. 136. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี)

¹¹ สุภาสินี ชมะสุนทร, “แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มผู้นำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2411-2436” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), น. 95-96.

¹² ดูเพิ่มเติมใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

¹³ คำนี้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึง Earl of Mayo, the Viceroy วันที่ 17 พฤษภาคม 2414 ในเอกสาร FO. 69/52 อ้างใน Noel Alfred Battye, “The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn” (Ph.D. Thesis, Cornell University, 1974), p. 121 และดูเพิ่มเติม, David B. J. Adams, “Monarchy and Political Change: Thailand under King Chulalongkorn, 1868-1885” (Ph.D. Thesis, University of Chicago, 1977), pp. 42-55.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-ปีระกา พ.ศ. 2416, น. 116, 120.

ต่อการกำหนดนโยบายการปกครอง การบริหารประเทศ และการแก้ไขปัญหาทางการเมืองภายในต่าง ๆ ในระยะถัดต่อมา ตัวอย่างเช่น ปัญหาเรื่องคนในบังคับต่างชาติ เป็นต้น

ภายหลังเสด็จกลับจากประพาสต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2416 ฝ่ายอังกฤษที่อินเดีย (ไม่ใช่อังกฤษที่กรุงเทพฯ) ได้เสนอขอทำ “สัญญาว่าด้วยคนไปมาที่เมืองเชียงใหม่แลแม่น้ำสะวัน” ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า “สนธิสัญญาเชียงใหม่” ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย และโปรดฯ ให้พระยาเจริญราชไมตรีเดินทางไปทำข้อสัญญาที่เมืองกัลกัตตา ซึ่งในเรื่องนี้พิจารณาได้ว่าเป็นเครื่องบ่งแสดงแนวพระราชดำริในเรื่อง “กอลอนิของเรา” และ “สปีเยกต์ของเรา” อันเป็นทั้งแนวความคิดและ “วิสัยทัศน์” ในการจัดการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสนธิสัญญาดังกล่าวระบุอย่างชัดเจนว่า “เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนเปนของฝ่ายไทย” กับ “เขตแดนซึ่งเปนฝ่ายอังกฤษติดต่อกันกับเมืองเชียงใหม่” หากมีเรื่องราวและคติความเข้าใจพิจารณาฐานะคนตามหนังสือเดินทางเป็นสำคัญ ให้มีการตั้งด่านกองตระเวน และให้มีเจ้าหน้าที่กำกับริมฝั่งแม่น้ำอันเป็นที่เขตแดนของอังกฤษและฝ่ายรัฐบาลสยามมาบรรจบกัน และให้ฝ่ายสยามตั้งตระลาการที่เมืองเชียงใหม่เพื่อตัดสินคดีความสำหรับกรณีของคนในบังคับอังกฤษให้ความยินยอม หากคนในบังคับอังกฤษไม่ยินยอมก็ให้มาตัดสินความกันที่ศาลกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ¹⁵ หนังสือสัญญาอังกฤษ-สยาม ซึ่งลงนามกันที่เมืองกัลกัตตาในปี พ.ศ. 2416 นี้ แสดงความคิดทางการเมืองใหม่ในหลายประการ ในประการแรก คือ แนวความคิดจัดส่งข้าหลวงต่างพระองค์ออกไปประจำเป็นการถาวรในเมืองประเทศราชซึ่งเริ่มต้นที่เมืองเชียงใหม่เป็นแห่งแรก (พ.ศ. 2416) ถัดมา มีการแต่งตั้งข้าหลวงประจำภูเก็ต (พ.ศ. 2418) ประจำเมืองพระตะบอง (พ.ศ. 2419) ประจำนครจำปาศักดิ์ (พ.ศ. 2425) ฯลฯ แม้ว่าชื่อตำแหน่งและอำนาจหน้าที่ของข้าหลวงในช่วงแรกนี้มีความแตกต่างกันในระหว่างเมืองต่างๆ เช่น ที่เชียงใหม่มิเรียกว่าข้าหลวงตระลาการ และที่ภูเก็ตเรียกว่าข้าหลวงใหญ่ เป็นต้น แต่โดยภาพรวมแล้วมีลักษณะร่วมกัน คือ มีฐานะเป็น “ผู้แทน” ขององค์พระมหากษัตริย์ มิใช่เป็นผู้แทนสมุทกลาโหม มหาดไทย หรือเป็นผู้แทนของกรมต่างๆ เหมือนดังแต่ก่อน เรื่องนี้ได้รับการพิจารณาว่า “...เป็นก้าวแรกที่นำไปสู่การปกครองแบบโยงอำนาจ

¹⁵ หนังสือสัญญากรุงสยามกับเมืองต่างประเทศ (ม.ป.ท., ม.ป.ป), น. 25-29.

เข้าสู่ส่วนกลาง”¹⁶ ซึ่งในบริบทของมันเป็นคือการรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในปี พ.ศ. 2417 ซึ่งเป็นปีที่ข้าหลวงเดินทางขึ้นไปประจำที่เชียงใหม่เริ่มปฏิบัติงาน ได้มีการตรา “พระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมือง ซึ่งจะทำสัญญากับชาวต่างประเทศ”¹⁷ ซึ่งมีใจความสำคัญกล่าวว่า ในทุกวันนี้ จีน แหก ฝรั่งเศส ลัทธิต่างๆ ไปทำมาหากิน ณ เมืองประเทศราชและหัวเมืองเอก โท ตริ จัตวา บางทีมีความประสงค์ต้องการทำสัญญากับเจ้าเมือง อย่างเช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ฯลฯ ผู้ครองเมืองประเทศราชและเจ้าเมืองก็ทำสัญญากันไปโดยไม่รู้ว่าสิ่งใดเป็นของ “แผ่นดิน” สิ่งใดเป็นของ “เจ้าเมือง” และของราษฎรชาวบ้านไม่ พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวจึงได้วางรากฐาน “วิธีคิด” และ “คำจำกัดความ” แบ่งสิ่งของต่างๆ ในพระราชอาณาจักรออกเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่า “ปับลิก” แปลว่าของแผ่นดิน ได้แก่ ป่าไม้ การขุดแร่ ร่อนทอง ขุดคลอง ผูกภาษีอากร ทำสวนนาไรในที่ที่ไม่มีเจ้าของ การใช้เลขไพร่หลวง ฯลฯ กับอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “ไพรเวต” แปลว่าเป็นของของผู้นั้น เช่นการซื้อขาย การจ้างช้างม้า เช่าเรือ เช่าตึก เช่าโรง เช่าแพที่มีเจ้าของ การรับเหมาต่างๆ และการทำหนังสือสัญญาในส่วน “ไพรเวต” ทุกคนสามารถทำได้หากไม่ขัดกับพระราชบัญญัติทั้งของเก่าและใหม่ แต่ในส่วนของการทำหนังสือสัญญาที่เป็น “ปับลิก” ผู้ทำสัญญาซึ่งจะเป็นเจ้าเมืองก็ดี หรือเจ้าประเทศราชก็ดี ต้องบอกแก่กรุงเทพฯ ก่อน และต้องได้รับ “ริตไฟ” (แปลว่าได้รับความเห็นชอบ) จากกรุงเทพฯ หนังสือสัญญาดังกล่าวจึงจะมีผลใช้บังคับ นั่นหมายความว่า ในขณะที่กลไกของรัฐสยาม ลักษณะการปกครองหัวเมืองและประเทศราชโดยโครงสร้างแล้วยังเป็นแบบเก่าและหรืออยู่ในช่วงที่กำลังเริ่มต้นเปลี่ยนแปลง แต่ในทางแนวความคิดและวิสัยทัศน์ของทางกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและความคิดของกลุ่มคนที่แวดล้อมใกล้ชิดพระองค์ ได้พิจารณาแนวทางการจัดการปกครองและขอบข่ายของ “พระราชอำนาจ” ไปในลักษณะใหม่ ไปล่วงหน้าแล้ว และควรกล่าวว่า แนวความคิด ภาษา และวิธีการจากตะวันตกบาง

¹⁶ เศษ บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, แปลโดย ภรณ์ กาญจนนัฐิ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532), น. 84.

¹⁷ หลวงรัตนานุปัติ (เปล่ง เภาภะ), กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติ และประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ, เล่ม 1 (โรงพิมพ์วิชาการเล่ม 1, ร.ศ. 112); ประชุมกฎหมายประกาศ, เล่ม 8: 230-234.

อย่าง เช่น แนวคิดเรื่องปับลิก กับไพรเวจ เป็นต้น ได้มีส่วนช่วยเสริมอย่างสำคัญ ส่งผลให้ชนชั้นนำใหม่แลเห็นรูปร่างของรัฐสมัยใหม่ที่จะควรจะเป็นไป มีความแตกต่างจากชนชั้นนำเก่าที่ยังคงแลเห็นความสัมพันธ์ทางอำนาจ ว่าแบ่งออกเป็นส่วน ๆ และแบ่งออกเป็นชั้น ๆ อย่างไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นหนึ่งเดียว

หนังสือสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 ในประการต่อมา มีข้อความกล่าวถึงแนวความคิดเรื่อง “เขตแดน” แบบใหม่ในลักษณะที่ไม่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติมาก่อน กล่าวคือ “สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม... จะตั้งด่านกองตระเวนและให้มีเจ้าพนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสรวาล ที่เปนเขตแดนเมืองเชียงใหม่ซึ่งเปนของฝ่ายสยาม แล้วให้มีปอปลิสให้พอสมควร จะได้ระงับห้ามโจรผู้ร้ายและการอื่น ๆ ที่เปนสำคัญ”¹⁸ นี่เป็นการตอกย้ำการรับรู้ ความเข้าใจและแนวทางการปฏิบัติของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกลุ่มสยามหนุ่มได้เล่าเรียนศึกษาและเข้าใจมาก่อนแล้ว¹⁹ ดังเช่นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์ “แผนที่” ของประเทศเยอรมัน ซึ่งกงสุลเยอรมันนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ด้วยพระราชวิจารณ์อันมีความรู้สมัยใหม่เป็นพื้นฐาน พระองค์ทรงกล่าวว่าแผนที่ของเยอรมัน “...เป็นแผนที่ย่อ ๆ มีเขียนเป็นวงกลม ๆ ทั่วไปแทบทุกแห่ง ไม่เหมือนแผนที่ตามธรรมเนียม...”²⁰ แม้ว่าในขณะนั้นประเทศสยามยังไม่มีการทำแผนที่แบบใหม่เลยก็ตาม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความคิด ความเข้าใจ และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับ “แผนที่” สมัยใหม่นั้นมีมาก่อนการปรากฏขึ้นของ “แผนที่” สมัยใหม่ตัวจริง ในอีกสองทศวรรษถัดมา มิใช่เป็นเรื่องที่จะชี้ให้เป็นการเด็ดขาดว่าต้องมีแผนที่สมัยใหม่เกิดขึ้นก่อน จึงมีสำนักทางการเมืองใหม่ว่าด้วย “ชาติ” เกิดขึ้นตามมา²¹ การศึกษาในที่นี้ จึงพิจารณาว่าการลงนามในสัญญาเชียงใหม่ที่บ่งลงไปในเรื่องละเอียดยุทธเรื่อง “เขตแดน” ดังกล่าว เกิดขึ้นและเป็นไปได้เพราะชนชั้นนำมีความรู้ความเข้าใจใน “แผนที่สมัยใหม่” เป็นฐานมาก่อนแล้ว

¹⁸ หนังสือสัญญากรุงสยามกับเมืองต่างประเทศ, น. 25.

¹⁹ ดูตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514), น. 13-15.

²⁰ “พระราชหัตถเลขาถึงกรมท่า ฉบับที่ 189 พ.ศ. 2420,” ใน เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, น. 200. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเทอด บุนนาค 16 สิงหาคม 2522).

²¹ ดังที่มีการศึกษาเมื่อไม่นานมานี้โดย Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of A Nation* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994).

ในอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 และมีความสำคัญควรแก่การหยิบยกขึ้นมากล่าวในที่นี้ ได้แก่ ภาษากฎหมาย ซึ่งแสดงความตระหนักทางการเมืองเรื่อง “คนในบังคับสยาม” (Siamese Subjects) ได้ปรากฏอยู่ในสัญญากับต่างประเทศในลักษณะใกล้เคียงกันเป็นครั้งที่สี่ และมีความคงเส้นคงวานับจากนี้ตลอดไปอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ภาษาในหนังสือสัญญาระหว่างสยามกับต่างประเทศนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา อย่างเช่น ในสัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ปรากฏคำว่า “คนของไทย” “ลูกค้าฝ่ายไทย” โดยไม่มีแนวคิดเรื่อง “คนในบังคับ” ปรากฏอยู่ในเอกสารเลย ในระยะต่อมาได้มีคำและแนวความคิดเรื่องคนในบังคับ (subject) ซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 แต่ในครั้งนั้นใช้คำว่า “คนอยู่ในบังคับไทย” และ “คนอยู่ในบังคับอังกฤษ” โดยไม่มีคำ “คนในบังคับสยาม” จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2411 จึงมีคำว่า “สับเยกสยาม” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก²² โดยใช้อยู่เพียงปีเดียว และได้เปลี่ยนเป็น “คนในบังคับสยาม” ในปี พ.ศ. 2412 ถัดมาได้ใช้อีกครั้งในปี พ.ศ. 2416 และใช้หลังจากนี้ตลอดไป แนวความคิดและคำว่า “คนในบังคับสยาม” “สับเยกต์เรา” รวมทั้งคำว่า “คนในบังคับไทย” และ “สับเยกต์ไทย” จึงได้มีการใช้แพร่หลายต่อเนื่องมา²³ ก่อนจะมีการใช้คำว่า “ชาติสยาม” ในความหมายที่ทดแทนคำว่า “คนในบังคับสยาม” เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2410 และใช้กันอย่างแพร่หลายในทศวรรษที่ 2420

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดจาก “คนของไทย” (ในสัญญาเบอร์นี) และ “คนอยู่ในบังคับไทย” (ในสัญญาเบาริง) มาเป็น “สับเยกต์สยาม” (ทั้งก่อนหน้าสัญญาเชียงใหม่เป็นบางฉบับและในสัญญาเชียงใหม่เป็นการเฉพาะ) เกิดขึ้นในบริบทที่มีแนวคิดเรื่อง “คอเวอนเมนต์” (ซึ่งในปัจจุบันแปลว่ารัฐบาล) เป็นสื่อประสาน หรือเป็นตัวกลาง กล่าวคือ ก่อนปี พ.ศ. 2398 หรือในช่วงที่ทำสัญญาเบอร์นีและในขณะทำสัญญาเบาริงนั้น ชนชั้นนำสยามยังไม่มีแนวคิดเรื่อง “คอเวอนเมนต์” สมัยใหม่²⁴ คำว่า “คอเวอนเมนต์” ปรากฏมีการใช้เป็นครั้งแรกในช่วงปี พ.ศ. 2398 แต่ก็ไม่ชัดเจนว่าคืออะไร คนส่วนใหญ่ในสมัยนั้นเข้าใจว่า “คอเวอนเมนต์” คือเสนาบดีผู้ใหญ่

²² ดู หนังสือสัญญากรุงสยามกับเมืองต่างประเทศ, น. 1-29.

²³ ดูอาทิตยน “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” จำนวน 1066 ฉบับ ในระหว่างปี พ.ศ. 2417-2428 ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ใน เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทั้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ฌีรุมิ สุทธิสงคราม. ตัวอย่างเช่น หน้า 130, 242, 301, 392, 434, 437, 439, 503, 507, 532-533, 544, 547-548. เป็นต้น.

²⁴ “รัตนศัพท์สงคราม ว่าด้วย คอเวอนเมนต์ ตอนหนึ่ง,” ทวีปปัญญา 3, 20 (พฤศจิกายน ร.ศ. 124): 104-111.

จำนวนสามสี่คนที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศ เสนาบดีคนอื่นไม่เกี่ยว รวมทั้งไม่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ด้วย ดังที่มีการเรียกตำแหน่งหน้าพระราชนัดดาซึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พระองค์เจ้าชายนวนม, พ.ศ. 2351-2413) ใช้ประชุมว่าเป็น “คอเวนเมนต์ออฟฟิช” และกระดาษเฉพาะที่ใช้เขียนหนังสือที่ตำแหน่งแพมิตราเป็นอักษรโรมันเขียนว่า “Government of Siam” ส่วนคำภาษาไทยที่ใช้กันในสมัยรัชกาลที่ 4 รวมทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนปี พ.ศ. 2416 นั้นมีหลายคำสะกด เช่น เคววันเมน เกววันมัน คอวันมัน กะละแมน กัดมันพัน และคอเวนเมนต์ จนกระทั่งภายหลังเสด็จกลับจากประพาสต่างประเทศแล้ว การเขียนคำว่า “คอเวนเมนต์” ก็ปรากฏว่ามีความคงเส้นคงวาในหนังสือราชการ และที่สำคัญยิ่งกว่าการเขียนก็คือความเข้าใจว่า “คอเวนเมนต์” นั้นไม่ใช่เสนาบดีสามสี่คน แต่คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นการเฉพาะ โดยที่พระองค์ทรงมีคณะเสนาบดีเป็นผู้ช่วย ความเข้าใจว่า “คอเวนเมนต์” คือพระเจ้าแผ่นดินนี้เห็นได้ชัดในช่วงทศวรรษที่ 2420 จนถึงช่วงการปฏิรูปการปกครอง เพราะเมื่อแรกบัญญัติคำ “คอเวนเมนต์” เป็นคำไทย ชนชั้นนำได้เลือกบัญญัติคำว่า “ราชาธิปไตย” ขึ้นแทนคำว่า “คอเวนเมนต์”²⁵

ไม่ว่าคำไทยจะเขียนเป็นกัดมันพัน คอเวนเมนต์ หรือราชาธิปไตย ในสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง ชนชั้นนำเข้าใจและมุ่งให้หมายถึง government ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญช่วยให้เราเข้าใจคำว่า “คนในบังคับสยาม” หรือ “สับเยกต์สยาม” ว่ามีความแตกต่างจาก “คนของไทย” (ก่อนทศวรรษที่ 2410) อย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ คนของไทยหมายถึงคนของมูลนายตามกรมต่างๆ ในขณะที่ “คนในบังคับสยาม” หมายถึงคนต่างๆ ในพระราชอาณาเขตที่อยู่ภายใต้การปกครองของ “คอเวนเมนต์สยาม” คนกลุ่มนี้มีฐานะเป็นพวกและเป็น “ชาติ” อันหนึ่งอันเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องนี้ได้ดีที่สุด (มากกว่าคนอื่น ๆ) ดังความในพระราชดำรัสคราวหนึ่งในปี พ.ศ. 2428 ทรงกล่าวว่า

“...ความจริงที่เราสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดทั่วไปในพระราชอาณาเขตรอบด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แม้ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล มี

²⁵ เพิ่งอ้าง และดูเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247,” ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, รวบรวมโดย ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชิตติยา กรรณสูตร (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), น. 63-66.

ราษฎรอาไศรยอยู่ พุคภาษานันเดียวกันเพี้ยนกันบ้างดังนี้ เป็นเหตุที่เต็มใจยินดี
ของเราเป็นอันมาก ไทยลาวชานทั้งปวงนี้ ก็นับถือตัวเปนพวกอยู่ในชาติเดียว
กันอันหนึ่ง แลตั้งตาหมายว่าเราเปนเจ้าเปนใหญ่ผู้อุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น ทางบก
ทางน้ำที่เปนหนทางจะได้เจริญการค้าขายให้คนไปมาถึงกันได้งายนั้น เราก็คได้
เกื้อกูลอยู่เสมอแล้ว...”²⁶

จะเห็นได้ว่า “ชาติ” ตามความในพระราชดำรัสข้างต้น สามารถมีความ
หมายอย่างกว้างได้ว่า “หมู่ ชาว หรือพวก” ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของ “รัฐบาล”
เดียวกัน โดยมีความหมายเฉพาะของยุคสมัย คือมีคำว่า “สัปเยกต์สยาม” กำกับ
อยู่ นั่นคือเป็นคนหมู่เดียวกันหรือพวกเดียวกันที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาล
สยาม (ซึ่งมีอำนาจจำกัดไม่เหมือนรัฐบาลในระยะต่อมาภายหลังการปฏิรูปครั้งใหญ่
พ.ศ. 2435) คนพวกนี้ เมื่อจะเสียภาษีในรูปแบบต่างๆ ก็เสียให้แก่รัฐบาลสยาม มี
ความจงรักภักดีต่อรัฐบาลสยาม อย่างเช่น เมื่อมีคดีความก็ขึ้นศาลของสยามไม่ใช่
หลบหลีกไปขึ้นศาลของกงสุลหรือศาลต่างประเทศเหมือนพวก “สัปเยกต์” อังกฤษ
ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ ซึ่งพำนักอยู่ในประเทศสยามในสมัยนั้น

“ชาติ” ในความหมายเฉพาะว่า “สัปเยกต์สยาม” นี้ มีฐานะอยู่ “เหนือ”
คนตามกรมและตามสังกัดมูลนายต่างๆ รวมทั้ง “วังหน้า” ซึ่งเป็นกรมใหญ่กรม
หนึ่งด้วย ดังเช่นในคราวมีเหตุวิกฤตการณ์วังหน้า (พ.ศ. 2417) ซึ่งครั้งนั้น เจ้า
กรมวังหน้าได้ตัดสินใจพระทัยเลือกขอความช่วยเหลือ หรือขอเข้าไปอยู่ใน “ร่มธง”
อังกฤษ²⁷ ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าววิจารณ์วัง
หน้าว่าทำในสิ่งที่ไม่สมควรกับการเป็น “คนชาติสยาม” พระองค์ทรงกล่าวว่า

“...วังหน้าที่ทำการครั้งนี้ ก็แลเห็นชัดว่าเป็นการไม่สมควรกับที่เป็นคนชาติ
สยาม เพราะไม่มีความรักษานบ้านเมืองแลรักษางษตระกูลเลย จะหาผู้มีอำนาจ
ชาติอื่นมาชมเชีให้จัดการในบ้านเมือง แต่อาศัยสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานใน
โลก บันดาลให้การตกลงไปตามทางที่ดี ได้สิ้นความวิตกที่อันตรายจะมีกับ

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2458), น.
41. [เน้นโดยผู้อ้าง].

²⁷ David B. J. Adams, “Monarchy and Political Chang: Thailand under King
Chulalongkorn,” ch. 4.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นสำนึกและความตระหนักทางการเมืองของชนชั้นนำว่ามีแนวความคิดในการแบ่งเราแบ่งเขา ระหว่างสปีเยกต์ของเรากับของต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงตระหนักและทราบเป็นอย่างดีว่าในทุกเรื่องที่มีคติความ “...กฎหมายฝ่ายเขาเบา ฝ่ายเราหนัก คนไทยเสียเปรียบคนต่างประเทศมาก...”²⁹ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์มีพระราชประสงค์เปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้บ้านเมืองไม่มีการกดขี่และมีความยุติธรรมอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของบ้านเมืองไปตามลำดับ และด้วยความตระหนักเช่นนี้พระองค์จึงทรงใส่พระราชหฤทัยใน “สปีเยกต์” ของพระองค์ทั่วพระราชอาณาเขต ซึ่งมีคนหลายกลุ่มหลายภาษา แต่มีความเป็น “ชาติ” อันเดียวกัน ตัวอย่างที่สำคัญ ๆ อย่างเช่น ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพิทักษ์กระษัตริย์ราชลูกไทย ซึ่งในคำประกาศนั้นทรงกล่าวว่า “ธรรมเนียมใดที่ไม่เป็นการเจริญแก่ประชาชนชาวพระนคร ไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ไม่เป็นยุติธรรม ก็อยากจะทรงเลิกถอนเสีย แต่จะต้องค่อยัดรอนผ่อนไปทีละเล็กทีละน้อย ตามการตามเวลา...”³⁰ ถัดมาทรงประกาศห้ามมิให้ตกขาวแก่ชาวนา ซึ่งผู้มีทุนรอนมากมักคิดเอาเปรียบแก่ราษฎร โดยให้เงินไปล่วงหน้าแล้วให้ชาวนาส่งข้าวให้แทน “แต่คิดราคาต่ำกว่าที่ลูกค้าซื้อขายกันอยู่ตามธรรมเนียม...”³¹ และทรงพระกรุณาฯ แก้ไขแบบธรรมเนียมแต่โบราณให้ “สปีเยกต์สยาม” ถึงมีศักดิ์นาต่ำกว่า 400 หากมีความที่ศาลต่างประเทศก็ให้ตั้งทนายได้ เพื่อจะได้ไม่เสียเปรียบแก่ “สปีเยกต์ต่างประเทศ”³² เป็นต้น

วาทกรรมเรื่อง “สปีเยกต์สยาม” ซึ่งแสดงความคิดทางการเมืองเรื่อง

²⁸ อ้างใน ญัฐวุฒิ สุธิสสงคราม, สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: แพร่พิทยา, 2504), น. 787.

²⁹ “พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าคุณกรมท่า ฉบับที่ 614 พ.ศ. 2424,” ใน เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ญัฐวุฒิ สุธิสสงคราม, น. 547-548.

³⁰ อ้างแล้ว หลวงรัตนัญญัติ (เปล่ง เวภาระ), กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติ และประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ, เล่ม 1, น. 183.

³¹ หลวงรัตนัญญัติ, กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติและประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ, เล่ม 2, (พระนคร: โรงพิมพ์บุญกลกิจ, 2468), น. 450-451.

³² ดู “พระราชบัญญัติว่าความศาลต่างประเทศ,” ใน เรื่องเดียวกัน.

“ชาติ” อย่างหนึ่ง จึงเป็นความคิดที่มีพลังอยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายลดหย่อน “การกดขี่” ในบ้านเมืองในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง ซึ่งดำเนินไปตามลำดับ คนกลุ่มนี้ คือ สัปเยกต์สยาม ไม่ได้มีภาษาพูดอย่างเดียวกัน อยู่ในที่ต่าง ๆ กัน บ้างเป็นไทย บ้างเป็นจีน ลาว มลายู กะเหรี่ยง ฯลฯ สำเนียงร่วมกันทางประวัติศาสตร์ก็ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่มีแผนที่สมัยใหม่ เพราะยังสำรวจไม่แล้วเสร็จ ฯลฯ แต่ก็มีสัญลักษณ์ร่วมกัน คือ พระเจ้าแผ่นดินสยาม

จะเห็นได้ว่า ในระหว่างปี พ.ศ. 2411-2434 “ชาติ” ซึ่งเป็นคำเก่าและมีความหมายหลักแปลว่า การบังเกิด การเอากำเนิด ในขณะที่ในความหมายรองในทางวรรณคดีหมายถึงลักษณะการแสดงออกทางวัฒนธรรม ภาษา หน้าตา และความสามารถ ได้มีการเคลื่อนความหมายไปใช้ในลักษณะของคำว่า “หมู่ ชน พวก เหล่า คราว ตระกูล และคนในบังคับ” อย่างหนึ่ง และมีความหมายว่า “ประเทศ” กับ “คนประเทศเดียวกัน” อีกอย่างหนึ่ง

การเคลื่อนความหมายของคำดังกล่าว เกิดขึ้นในกระบวนการของการมีกิจกรรมทางสังคมการเมืองที่สำคัญ คือ การคิด การพูด การอธิบาย การเขียน หนังสือโต้ตอบ และการแสดงความคิดในสังคม ซึ่งย่อมมีการพัฒนาทั้งในรูปของวาทศิลป์ รูปแบบการเขียน การพิมพ์ การคิดประดิษฐ์ความใหม่ และการใช้คำเก่าในสภาพแวดล้อมใหม่ เป็นต้น เพื่อใช้ในการปฏิบัติการในทางสังคมและการเมืองในลักษณะและในประเภทต่างๆ

ความหมายทางการเมือง ของคำว่า “ชาติ” ในสมัยรัชกาลที่ 5

การเคลื่อนไหวความหมายของ “ชาติ” ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ส่งผลให้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” แบบใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความหมายที่แปล “ชาติ” ว่า คือประเทศ คือบ้านเมือง หรือคือประชาคมทางการเมืองที่มีประมุข คือพระมหากษัตริย์ร่วมกัน แนวความคิดนี้ ในระยะต่อมาได้ถูกพัฒนาให้กลายเป็นรากฐานสำคัญของอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐไทยสมัยใหม่ เรียกกันว่า อุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ดี แนวความคิดเรื่อง “ชาติ” (Chat) ในอุดมการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังจะกล่าวต่อไป มีความแตกต่างจากแนวคิด “ชาติ” (Nation) ในลัทธิชาตินิยมแบบตะวันตก (Western and liberal nationalism) โดย “ชาติ” ของชนชั้นนำสยามจะถูกอธิบายในกรอบความคิดทางการเมืองแบบ Royal

Absolutism ซึ่งผู้เขียนขอเรียกว่าเป็นแนวคิดแบบ Patriotism แนวความคิดนี้จะอธิบาย “ชาติ” ว่าประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันในทางสถานะ ภูมิหลัง ภาษา วัฒนธรรม หน้าที่ที่มีต่อสังคม ฯลฯ แต่ก็ผูกพันกันได้เพราะว่ามีประมุข คือพระมหากษัตริย์ร่วมกัน เรื่องนี้มีความแตกต่างจากชาติ nation ในความหมายของทางตะวันตกในทางตรงข้าม ที่เห็นว่า ชาติ คือประชาชนที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

ในประการต่อมา “ชาติ” ในความคิดของ Patriotism มิได้มีความสำคัญสูงสุด (Supremacy) เนื่องด้วยในประเทศชาติ หรือในประชาคมหนึ่ง ๆ ยังคงมีสถาบันทางสังคมและการเมืองอื่น ๆ ที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน อีกทั้งมีความสำคัญและมีคุณค่าที่ควรแก่การยกย่องไว้เป็นอย่างสูง เรื่องนี้จะแตกต่างจากความคิดชาตินิยมของพวกเสรีนิยมและของทางตะวันตก ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญที่ต้องการสถาปนาชาติ (Nation) ให้มีคุณค่าสูงสุด คือ อยู่เหนือสถาบันการเมืองอื่น ๆ ทั้งหมด รวมทั้งอยู่เหนือรัฐ (State) อีกด้วย³³

การวิเคราะห์ในกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ดังกล่าว พบได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทอย่างแข็งขัน โดยนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา พระองค์ทรงใช้คำว่า “ชาติ” บ่อยครั้งและกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ชาติ” ในความหมายที่พัฒนามาจากคำว่า “สปีเยกต์” ที่หมายถึงกลุ่มคนที่มีความคิดและความรู้สึกผูกพัน และมีความจงรักภักดีอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้คำว่า ชาติสยาม ชาติชาวสยาม ชาติของเรา ชาติเรา ผู้รักชาติ ความรู้สึกรักชาติ ชาติเดียวกัน ความพร้อมเพรียงของชาติ และพวกเราเป็น “ชาติหนึ่ง” ฯลฯ ความหมายดังกล่าวนี้ ในทางหนึ่งพิจารณาได้ว่าเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากความคิดการเมืองช่วงก่อนปฏิรูปการปกครอง แต่ในอีกทางหนึ่งก็ต้องนับว่าเป็นพัฒนาการที่ “ก้าวหน้า” ขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง เนื่องด้วยพระองค์ทรงพิจารณา “ความรักชาติแลบ้านเมือง” ว่าเป็น

³³ ดู Mary G. Dietz, “Patriotism,” in *Political Innovation and Conceptual Change*, ed. Terence Ball, James Farr and Russell L. Hanson (Cambridge: Cambridge University Press 1989); Raphael Samuel (ed.), *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*, 3 volumes (London: Routledge, 1989); Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994); E. Staub (ed.), *Patriotism: Its Role and Manifestations in Individual and Group Life* (Chicago: Nelson Hall, 1995); Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism* (Oxford: Clarendon Press, 1995); รวมทั้ง Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1991): โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ch. 8.

ความรู้สึกทางการเมืองแบบใหม่ ซึ่งในปี พ.ศ. 2440 พระองค์ทรงกล่าวว่า เป็นความรู้สึกที่มีอย่างเข้มแข็งในต่างประเทศ อันเป็นเหตุของความเจริญของบ้านเมืองของเขา แต่เป็นความรู้สึกที่ยังไม่มีในบ้านเมืองของพระองค์³⁴ ความรู้สึก “รักชาติแลบ้านเมือง” กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้น โดยมีพัฒนาการ และเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเจริญของบ้านเมือง ซึ่งต่างจากในความคิดสมัยแรก เพราะเมื่อพระองค์กล่าวถึง “สัปโยคตสยาม” แนวความคิดและความรู้สึกว่าเป็น “สัปโยคตสยาม” มีลักษณะค่อนข้างตายตัว และไม่มีความสำคัญมากนักต่อความเจริญของประเทศชาติบ้านเมือง

“ชาติ” และความรู้สึกรักชาติ ตลอดจนคำว่า ชาติแลบ้านเมือง ชาติแลประเทศ ชาติศาสนาแลบ้านเมือง ฯลฯ ตามความในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่า เป็นคำที่ถูกกำกับความหมายโดยหลักแนวความคิดเรื่อง “บ้านเมือง” และยิ่งไปกว่านั้นยังถูกกำกับด้วยประเพณีการปกครองแบบไทย โดยในทัศนะของพระองค์ทรงเห็นว่า ในทุก “ชาติแลบ้านเมือง” ล้วนมี “แบบแผนขนบธรรมเนียม” ของตน³⁵ ทุกบ้านเมือง “ย่อมมีธรรมเนียมหลายอย่างซึ่งเปนที่จะต้องนับถือกัน... เพราะว่าเปนธรรมเนียมที่สนิทแน่นแฟ้นแก่น้ำใจแลความเชื่อมั่นของอาณาประชาราษฎร...”³⁶ การเดินทางไปศึกษาวิชาการตะวันตก “ไม่ได้มาเรียนจะเปนฝรั่ง เราเรียนเพื่อจะเปนคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง” พร้อมกับรู้ภาษาและประเพณีบ้านเมืองของตนเอง³⁷ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงคัดค้านเป็นอย่างมากต่อการรับเอาแนวคิดและรูปแบบทางการเมืองแบบตะวันตกอันเป็นแนวคิดที่จำกัดพระราชอำนาจของพระองค์เข้ามาใช้ในสยาม ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับคำกราบบังคมทูลความเห็นในการจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ของเจ้านายและข้าราชการ 11 พระองค์/ท่าน ในปี ร.ศ. 103³⁸ ที่เสนอให้รับหลักการทางการเมืองของตะวันตกเข้ามาใช้ในสยาม เพื่อรักษาเอกราชของสยามและนำสยามสู่รัฐชาติสมัยใหม่ โดยพระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยที่แตกต่างออกไป

³⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453), น. 106.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 105.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 99.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 138.

³⁸ ดูรายละเอียดของเนื้อหาของคำกราบบังคมทูลนี้ได้ใน กรมศิลปากร, เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (พระนคร: กรุงเทพฯ, 2510), น. 21-25.

จากคำกราบบังคมทูลนี้ ดังนี้ คือ

“พระองค์มิได้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งต้องบีบคั้นให้ลงหาทางกลาง เหมือนกับพระเจ้าแผ่นดินในยุโรป และพระองค์มิได้ทรงเป็นพระเจ้าซึ่งเหมือนอย่างคางคกในกะลาครอบ ดังนั้นพระองค์จึงไม่ใช่ทรงเป็นผู้กีดกันแก่การจำริญและการมั่นคงของบ้านเมือง... ในปัจจุบันพระองค์ทรงได้พระราชอำนาจกลับคืนมาและทรงตั้งพระราชหฤทัยจะใช้พระราชอำนาจนั้นเพื่อการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน อย่างไรก็ดีตาม ปัญหาเรื่องการจำกัดและกระจายพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินออกไปนั้น หากได้มีส่วนสนับสนุนการปฏิรูปแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับมีแต่จะส่งผลในทางร้าย รัฐสภาเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ในสยามเนื่องด้วยไม่เพียงแต่รัฐสภาจะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม และหาคนที่มีความสามารถพอที่จะเข้ามามีส่วนร่วมไม่ได้เท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่กีดขวางและมีผลในทางร้ายต่อการปฏิรูปอีกด้วย”³⁹

สำหรับประเพณีและขนบธรรมเนียมหรือรูปแบบในการปกครองในบ้านเมืองของสยามตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ต้องสงสัยว่าคือการปกครองในระบอบราชาธิปไตย ซึ่งมีรากคิดมาจากทฤษฎีอเนกนิกรลโมสรสมมติ⁴⁰ ที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะที่ได้รับเลือกสรรโดยหมู่ประชาชน โดยพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการเลือกสรรนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมความสามารถ เป็นที่พึ่งพิงบำรุงพิทักษ์รักษาและปกป้องภัยอันตรายต่างๆ แก่หมู่ประชาชนได้ และหลังจากที่ประชุมชนได้ยินยอมตั้งบุคคลหรือตระกูลหนึ่งขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว พระองค์ก็จะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างใน

³⁹ D. K. Wyatt, *The Politics of Reform in Thailand* (New Haven: Yale University Press, 1969), pp. 91-92.

⁴⁰ ทฤษฎีอเนกนิกรลโมสรสมมติ มีแนวคิดดั้งเดิมมาจากทฤษฎีที่ว่าด้วยพระมหากษัตริย์แบบพุทธของไทย (Traditional Thai Buddhist Theory of Kingship) ซึ่งเกี่ยวกับทฤษฎีนี้ พระองค์เจ้าธานินิวัตทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า ในทางทฤษฎีแล้ว พระมหากษัตริย์สยามทรงขึ้นครองราชสมบัติโดยการเลือกสรร ซึ่งแนวความคิดนี้มีที่มาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในนามของ “มหาสมมติราชา” ดู Prince Dhani Nivat, “The Old Siamese Conception of the Monarchy,” *Journal of the Siam Society* 36, 2 (1947): 100. และดูการวิเคราะห์เรื่องนี้อย่างเป็นระบบได้จาก Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand,” *Journal of Southeast Asian Studies* XIX, 1 (March, 1988): 80-96.

พระราชอาณาจักร ในลักษณะเช่นนี้ พระมหากษัตริย์จะทรงมีสถานะเป็น “เอกองค์” มีอำนาจลัทธิขาดในการดำเนินการใดๆ โดยไม่ต้องอาศัยความเห็นของประชุมชน⁴¹ (แต่ต้องอยู่ภายใต้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา) ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย พระองค์จึงทรงไว้ซึ่งอำนาจลัทธิขาดในการริเริ่มนำความเจริญมาสู่บ้านเมืองด้วยพระองค์เอง ส่วนความรู้สึกรักชาติที่ประชุมชนหรือพลกนิกรพึงมี ก็พึงอยู่ในกรอบของการมีความจงรักภักดี และพร้อมช่วยอุดหนุนให้มีความเจริญเกิดขึ้นในบ้านเมือง⁴²

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความชอบธรรมต่อพระราชอำนาจของพระองค์โดยใช้เกณฑ์ของหลักการเชิงชนบธรรมนิยม ประเพณีของไทย และทรงปฏิเสธหลักการทางการเมืองแบบตะวันตกอย่างสิ้นเชิง รวมทั้งพระองค์ยังทรงเน้นย้ำถึงความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์ของสยามกับยุโรปอีกด้วย พระองค์ทรงยืนยันถึงความสำคัญของหลักการทางการเมืองแบบไทย พร้อมทั้งลักษณะเฉพาะของประวัติศาสตร์ไทย และสิ่งเหล่านี้เองที่อาจถือได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของ “ชาติ” ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐไทยสมัยใหม่

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พ.ศ. 2403-2464)⁴³ นับเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทในการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบของลัทธิความรักชาติบ้านเมือง โดยพระองค์ทรงมีพระราชธิบายว่า มนุษย์ทั้งหลายเพื่อที่จะทำมาหากินและเลี้ยงครอบครัวได้ จำเป็นต้องอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ จนถึงเป็นปึกเป็นแผ่นเป็น “มหาชน” ขึ้น เมื่อถึงจุดนี้ มหาชนทั้งหลายก็พบกับความลำบากอีกส่วนหนึ่ง เช่น ทำนาใกล้กัน มีการแก่งแย่งกันเรื่องที่ดิน เมื่อมีการ

⁴¹ ดูรายละเอียดได้ใน พระยาภาสกรวงศ์, “เรื่องสวน,” วชิรญาณวิเศษ 4 (2432): 452-454.

⁴² อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453), น. 198.

⁴³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยยังทรงพระเยาว์ทรงเป็นสมาชิกของกลุ่มสยามหนุ่มด้วยพระองค์หนึ่ง ทรงผนวชเมื่อปี พ.ศ. 2422 ได้ทรงครองวัดบวรนิเวศเมื่อปี พ.ศ. 2435 ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่แห่งคณะธรรมยุตินับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 เป็นต้นไป และทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2442-2445 และทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในสมัยรัชกาลที่ 6 นอกจากนี้ยังทรงเป็น “ที่ปรึกษา” ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหลายด้าน ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องพระราชวงศ์ การในพระองค์ การคณะสงฆ์ การศาสนา การศึกษา การแปลงหนังสือ การบัญญัติศัพท์ และการทั่วไป ตัวอย่างเช่น การไต่สวนนาย ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นต้น

ซื้อขายกันก็มีการเถียงกันเรื่องทรัพย์สิน เป็นต้น และเพื่อแก้ความลำบากนี้ “มหาชน” โดยบุคคลหนึ่งขึ้นเป็นผู้ปกครอง เรียกว่า “พระราชา” พระราชาเองก็ต้องมีผู้ช่วยในการในหน้าที่ เกิดการแบ่งคนเป็นหมวดหมู่กันใหม่ ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่การปกครอง เรียกว่า “รัฐบาล” อีกฝ่ายหนึ่งมีหน้าที่ทำมาหากิน เรียกว่า “ราษฎร”⁴⁴

“พระราชาเป็นหัวหน้าของมหาชนอันเป็นสองฝ่ายนั้นเป็นหัวหน้าบัญชากิจการทั้งปวงดังกล่าวแล้ว เปรียบเหมือนศีรษะเป็นประธานแห่งร่างกาย ฉะนั้นร่างกายจะเป็นไปได้ เพราะอวัยวะนั้น ๆ ต่างทำธุระตามหน้าที่ของมัน อวัยวะบางอย่างต้องอาศัยความนึกคิดที่ศีรษะก่อนแล้วจึงทำหน้าที่ของตน เช่น มือหยิบหรือยกของ เท้าก้าวหน้าหรือถอยหลัง กายนั่งหรือนอน ปากพูด เป็นต้น ... (หาก) ขาดศีรษะเสียแล้ว อวัยวะเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ฉันทใด ชนกาย คือหมู่คน ก็เป็นฉันทนั้น.. ฝ่ายราษฎรไม่มีผู้ปกครองย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ (ฉันทนั้น) ...”⁴⁵

จากพระอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่าการอุปมาอุปไมยสิ่งที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า “ชาติ” กับร่างกายมนุษย์⁴⁶ ซึ่งลักษณะการอุปมาอุปไมยเช่นนี้จะทำให้เกิดความตระหนักในความสำคัญของพระมหากษัตริย์ อันเป็นส่วนสำคัญที่ขาดเสียมิได้ของร่างกาย เพราะว่าทุกร่างกายต้องมีศีรษะ มิฉะนั้นก็มีอาจมีชีวิตอยู่ได้เลย นอกจากนี้ ความตระหนักดังกล่าวยังมีผลเป็นคติสอนใจให้เกิด “ความสามัคคี” ขึ้นในบ้านเมืองด้วย เปรียบเหมือนกับความสามัคคีของอวัยวะต่าง ๆ ทำให้ร่างกายดำเนินไปได้ฉันทใด ชาติบ้านเมืองเองก็ต้องการความสามัคคีของคนทุกฝ่าย เพื่อความเจริญของชาติบ้านเมืองเช่นกันฉันทนั้น สรุปโดยรวมก็คือ การอุปมาอุปไมย มีเป้าประสงค์คือเพื่อการปลุกฝังให้เกิดความสามัคคี ความสามัคคีมีไว้เพื่อให้เกิดการจงรักภักดี และการรู้จักรักรู้จักบำรุงรักษาชาติบ้านเมืองตามแนวคิดของลัทธิความรักบ้านเมือง (patriotism) นั้นเอง และในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร

⁴⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์,” ใน ธรรมคติ (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), น. 294-295.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 297-298.

⁴⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เทศนาพิเศษพระรัฐประศาสน์ (โรงพิมพ์ศุภการจารุณ, ร.ศ. 131- พ.ศ. 2455), (พิมพ์แจกการศพระพนมปริก); “อนุศาสน์ทรงแสดงแก่กองเสือป่า ในวันถึงน้ำเข้ากอง 6 พฤษภาคม ร.ศ. 130,” ใน ประชุมโอวาท (พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพนายเกษม ปันขางกูร 18 มกราคม 2512).

ญาณวโรรส นี้ ยังมีลักษณะของการอธิบายที่เป็นระบบและมีเหตุผลที่สุดของการมี “อาณาจักร” หรือประเทศ หรือบ้านเมือง และไม่ใช่ว่าเพียงแค่ประเทศสยามเท่านั้น บ้านอื่นเมืองอื่นก็ย่อมมีแบบแผนธรรมเนียมการปกครองและการตั้งมั่นอยู่ของการปกครองบ้านเมืองในลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน⁴⁷

นอกจากการนำเสนอแนวคิดข้างต้นในฐานะที่เป็นผู้นำทางศาสนาแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ยังนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ผ่านการวางรากฐานทางการศึกษา โดยในช่วงที่ทรงดำรงฐานะเป็นผู้อำนวยการศึกษาของหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2442-2445⁴⁸ พระองค์ได้ทรงกล่าวถึงแนวทางของการศึกษาไว้ว่า “...(การ) สอนข้อธรรมสำหรับเด็กตามชั้นอายุนั้น ๆ ความข้อนี้ ถ้าเป็นได้สักเดือนละครึ่ง จะเป็นอย่างดี เพื่อปลูกใจให้เด็กรู้สึกได้ว่าตัวได้มาอาศัยเล่าเรียนอยู่ในสถานที่ของใคร ตัวมีใครซึ่งยึดถือเป็นที่ไว้กราบเคารพ...”⁴⁹ ซึ่งในเรื่องของการปลูกใจนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเห็นว่า ควรที่จะต้องทำการ “ปลูก Patriotism [แปลว่าความรักบ้านเมือง-ผู้อ้าง] ให้เกิดแก่ใจเด็ก ปลูก Loyalty [แปลว่า ความจงรักภักดี-ผู้อ้าง] ให้เกิดแก่ใจเด็ก”⁵⁰

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีความสอดคล้องกันในเนื้อหาสาระความสำคัญ โดยคำว่า “ชาติ” ในบริบทและในกรอบความคิดที่อธิบายมาข้างต้น จะเป็น “ชาติ” ที่มีฐานะและมีความหมายเป็นเพียงส่วนเสริมแนวคิดเรื่องพระราชา หรือพระมหากษัตริย์ รวมทั้งเสริมแนวความคิดเรื่อง

⁴⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประวัติศาสตร์-โบราณคดี (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514); ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-2464)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530); ภัชราพร ช่างแก้ว, “พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), น. 98-103.

⁴⁸ ดูเพิ่มเติม วาภูมิ โอสธารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475,” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ 1: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, บรรณาธิการโดย วิลาศวงศ์ พงศบุตร และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525) วุฒิชัย มูลศิลป์, แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, 2526), น. 77-80.

⁴⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, การศึกษา (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), น. 140.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 133 และ 140.

บ้านเมือง ซึ่งในสมัยนั้นแปลได้ว่า คือประเทศ หรือรัฐบาล รวมทั้งมีความหมายคลุมไปถึงขนบธรรมเนียมและแบบแผนทางการปกครองที่ตั้งมั่นคงมาแล้วอย่างยาวนาน

อาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบความคิดดังกล่าวเหล่านี้ ได้เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองเมื่อประมาณทศวรรษที่ 2440 ซึ่งชนชั้นนำสยามในขณะนั้นได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือและสัญลักษณ์ทางการเมืองในการสร้างบูรณาการทางการเมืองให้เกิดขึ้นภายใต้การปกครองของกลุ่มตน โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพยายามเป็นอย่างมากในการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” และใช้ “ชาติ” ในการเผชิญหน้ากับอันตรายที่เข้ามาคุกคามพระราชอำนาจของพระองค์ทั้งจากภายนอกและภายใน ซึ่งการคุกคามจากภายนอกก็คือ ลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกที่เข้ามาคุกคามเอกราชอธิปไตยของสยาม ส่วนการคุกคามจากภายในก็คือ ความสนใจและความตื่นตัวในการรับแนวคิดทางการเมืองแบบเสรีนิยมตะวันตก ซึ่งเป็นแนวคิดที่เป็นอันตรายอย่างมากต่อหลักการปกครองโดยพระมหากษัตริย์ของพวกข้าราชการและปัญญาชนในสังคม⁵¹ ภายหลังจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในฐานะเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวนี้ได้ถูกส่งต่อไปยังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทำให้อุดมการณ์นี้ปรากฏอย่างเป็นทางการมากขึ้น และยังทรงทำให้อุดมการณ์นี้ได้รับการปลูกฝังลงไปในจิตใจของพลนิกรของพระองค์อย่างกว้างขวาง

ชาติ และ ราษฎร ในแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 พระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาวิชาการทหารที่ประเทศอังกฤษเมื่อพระชนมายุได้ 13 พรรษา ครั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศได้สวรรคตลงในปี พ.ศ. 2437 พระองค์ทรงได้รับการสถาปนาเป็นสยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียนนายร้อยแซนเฮลส์ และทรงศึกษาวิชาอักษรศาสตร์เพิ่มเติมที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด รวม

⁵¹ Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand.”

ระยะเวลาที่ทรงศึกษาในประเทศอังกฤษประมาณ 9 ปีเศษ ทรงเสด็จกลับถึงประเทศสยามในปลายเดือนมกราคม พ.ศ. 2445 และในปี พ.ศ. 2453 พระองค์ได้เสด็จเกลี้ยกล่อมราชสมบัติสืบแทนพระราชบิดา

ในช่วงที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ภัยคุกคามอย่างรุนแรงจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตกเริ่มอ่อนตัวลง แต่ในขณะเดียวกันระบอบราชาธิปไตยของพระองค์กลับได้รับการท้าทายและการคุกคามจากภายในประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะในส่วนของพระราชอำนาจอันปราศจากขอบเขตของพระมหากษัตริย์ ได้ตกเป็นเป้าในการวิพากษ์วิจารณ์จากหนังสือพิมพ์เพิ่มมากขึ้น แม้กระทั่งข้าราชการทหารของพระองค์ก็แสดงความไม่พอใจต่อระบบการปกครองที่เป็นอยู่ โดยมีการรวมตัวกันเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) แต่ก็ประสบความล้มเหลว การกระทำของนายทหารกลุ่มนี้จึงถูกเรียกว่า “กบฏ ร.ศ. 130”⁵² การขยายตัวขึ้นของเสียงวิพากษ์วิจารณ์และการเคลื่อนไหวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยนี้ ในส่วนหนึ่งมันเป็นผลมาจากกระแสการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในประเทศต่างๆ เช่น การปฏิวัติในตุรกี เมื่อปี พ.ศ. 2451 และการปฏิวัติในจีน โดยการนำของซุนยัตเซน ในปี พ.ศ. 2454 และเหตุการณ์กบฏในอีกหลายประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการจลาจลในประเทศโมร็อกโก กบฏในแอฟริกา กบฏในแอลเบเนีย กบฏในเยเมน สเปน เม็กซิโก และจีน เป็นต้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายนอกประเทศดังกล่าวได้รับการรายงานจากหนังสือพิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษในกรุงเทพฯ และกลายเป็นตัวเร่งเร้าความสำนึกทางการเมืองที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลให้เกิดขึ้นในหมู่ปัญญาชนและข้าราชการบางกลุ่ม ในบริบททางการเมืองเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้สึกถึงความจำเป็นต้องมีเอกภาพของชาติภายใต้การนำของพระองค์เพิ่มมากขึ้นไปอีก ดังนั้นพระองค์จึงทรงให้ความสำคัญต่อแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ซึ่งเป็นมรดกตกทอดทางความคิดที่พระองค์ได้รับมาจากบุคคลรุ่นบิดา ในฐานะที่จะนำมาใช้เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองในการรักษาระบอบราชาธิปไตยและพระราชอำนาจของพระองค์

สำหรับแนวพระราชดำริเกี่ยวกับ “ชาติ” ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พิจารณาได้ว่า คือความคิดทางการเมืองตามลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (patriotism) พระองค์ทรงใช้คำว่า “ชาติ” ตามกรอบของลัทธิการเมือง

⁵² ดูเพิ่มเติมใน อัจฉราพร กุมทิตสมย์, กบฏ ร.ศ. 130: กบฏเพื่อประชาธิปไตย แนวคิดทหารใหม่ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิจิตร, 2540).

ดังกล่าว ซึ่งสามารถอธิบายลักษณะของความคิดทางสังคมการเมืองดังกล่าวได้ในสองประการสำคัญๆ ด้วยกัน โดยในประการแรกเกี่ยวข้องกับแนวพระราชประสงค์สูงสุด ซึ่งต้องการให้บุคคลต่างๆ มีความรักชาติบ้านเมืองอย่างถูกต้องเหมาะสม และในประการที่สองเป็นเนื้อหาของคำว่า “ชาติ” ในบริบทตามที่ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์ของพระองค์

ในประการแรก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับข้อดีและข้อเสียของแนวความคิดทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ ไว้ว่า การปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น “ดูเป็นการเสี่ยงบุญเสี่ยงกรรมอยู่ ถ้าเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ที่มีสติปัญญาสามารถและมีความตั้งใจมั่นอยู่ว่าจะทำการให้บังเกิดผลอันดีที่สุดแก่ชาติบ้านเมืองนี้แล้วก็จะเป็นการดีที่สุด จะหาหลักมปกครองอย่างใดมาเปรียบปานได้โดยยาก...”⁵³ ปัญหามีอยู่เพียงประการเดียว คือหากมีพระเจ้าแผ่นดิน “เป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา” เท่านั้น จึงจะเกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนขึ้นได้

ส่วนในกรณีของการปกครองในแบบมี “คอนสติตูชัน” พระองค์ทรงกล่าวว่า เป็นเรื่องที่ดีแต่ในแบบแผนเท่านั้น ในทางปฏิบัติ การปกครองในแบบ “คอนสติตูชัน” นั้นมีปัญหามากมายหลายประการ นับตั้งแต่ประชาชนยังไม่มีความรู้พอที่จะทำการปกครองตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้หรือตัดสินใจได้ก็จะมีผลในทางเสียหาย เช่น การตัดสินใจเรื่องการทำสงคราม เป็นต้น และการเลือกผู้แทนเข้าไปนั่งในสภา วิธีการเช่นนี้ดีแต่ในทางหลักการเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติประชาชนต้องทำมาหากิน ไม่รู้จักผู้แทนที่จะเลือกเข้าไปจริง และในทางปฏิบัติอีกเช่นกัน การเลือกผู้แทนจะมีการจัดตั้ง “คณะหรือปาร์ตีการเมือง” ซึ่งต้องมีการพุดจาเกลี้ยกล่อมหลอกล่อราษฎรด้วยวิธีการต่างๆ ในระบบเช่นนี้ ผลในท้ายที่สุดก็จะเป็นไปในรูปการฉ้อฉลนี้คือ

“คณะใดมีทุนมาก จึงได้เปรียบอยู่มาก ก็ตกลงรวบรวมใจความว่าราษฎรไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพราะรู้แล้วว่าเป็นคนดี สมควรจะเป็นผู้แทนตนด้วยประการทั้งปวงฉนี้เลย ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้ เพราะมีผู้บอกให้เลือกๆ ฤๅติดสินบนให้เลือกเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็นับว่าผิดความมุ่งหมายเดิมของคอน

⁵³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน (โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517), น. 49. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ 1 สิงหาคม 2517).

สติดูชั้นแล้ว คืออำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริง ๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคน
ส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น...⁵⁴

ปัญหาและข้อบกพร่องของการจัดการปกครองในแบบมี “คอนสติตูชัน”
ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีในประการ
ต่อมาอีก กล่าวคือ การเกิดมีผู้ทำงานประจำ หรือยึดเอาการบ้านเมือง (ปอลิติค) เป็น
ทางหาเลี้ยงชีพ พวกนี้จัดเป็น “นักเลงการเมือง” พวกที่มีความคิดดี ๆ แม้ว่าจะ
สามารถหลุดเข้าไปในสภาได้สักหนึ่งหรือสองคน ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะ
การตัดสินใจอะไรในสภาต้องทำโดยระบบคณะหรือพรรคการเมือง ซึ่งเป็นระบบที่
เอาชนะและแพ้กัน “ในทางจำนวนคะแนน...”⁵⁵ นอกจากนี้ ในทุกคณะ หรือปาร์ตี หรือ
พรรคการเมืองจะมี “ผู้ให้เงินลงขันกองกลางของปาร์ตีนั้น มิใช่ว่าจะกระทำอยู่
เฉพาะปาร์ตีเดียว ย่อมกระทำอยู่ด้วยกันทุกปาร์ตี...”⁵⁶ คนกลุ่มนี้เป็นผู้มีทรัพย์สิน ซึ่ง
เป็นผู้มีอำนาจที่แท้จริงร่วมกับพวกนักเลงการเมือง สภาพการณ์อันเลวร้ายของ
การจัดการปกครองในแบบมี “คอนสติตูชัน” ยังมีต่อไปในอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อ
มีพรรคการเมืองสองพรรคเกิดขึ้น (หรือปาร์ตีอันเป็นคำในพระราชนิพนธ์) ทั้งสอง
พรรคการเมืองนั้นก็จะทำการตกลงผลัดกันเป็นรัฐบาล และอุดหนุนพวกพ้องของ
ตนอย่างเต็มที่ คือไม่มีการ “คัดค้านจริงจังอันใด จะคัดค้านบ้างก็แต่พอเป็นกิริยา
เพราะนึกอยู่ว่า ไม่ช้าก็ถึงคราวฝ่ายตนได้เข้าไปนั่งกินบ้าง ความเสียหายอันนี้มี
อยู่แก่ปาร์ลียเมนต์แทบทุกเมือง แม้แต่ที่เมืองอังกฤษ...”⁵⁷

สำหรับแนวคิดทางการเมืองในแบบ “พระศรีอารีย์และโสเชยลิสม์” พระ
องค์ก็ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้อย่างละเอียดลออและรอบคอบ โดยพระองค์ทรงเริ่ม
ต้นด้วยการเปรียบเทียบความคิดในแบบ “พระศรีอารีย์” ของไทย ว่าคล้ายคลึงกับ
ความคิด “โสเชยลิสม์” ของทางตะวันตก เช่น มีความคิดว่าบ้านเมืองจะราบคาบ
คนทั้งหลายจะได้รับความเสมอหน้ากัน ไม่มีเศรษฐกิจไม่มีคนจน มีการเฉลี่ยทรัพย์สิน
ใครต้องการสิ่งใดก็จะได้สิ่งนั้น เพราะว่ามีต้นกัลปพฤกษ์ หรือรัฐบาลซึ่งรวบทรัพย์สิน
ของเอกชนไว้ทั้งหมด เป็นผู้ให้การอุดหนุน ไม่มีศาสนา หรือเลกศาสนาทั้งหมด

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 53.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 55.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 58.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 58.

ฯลฯ⁵⁸ หลังจากนั้น พระองค์ก็ได้ทรงวิจารณ์แนวความคิดการเมืองทั้งสอง ตัวอย่าง เช่น ได้ทรงกล่าวถึงแนวความคิดเรื่องความเสมอหน้ากันหมด มีความตอนหนึ่งว่า

“...ข้อนี้ก็คืออยู่ (ตามตำรา) แต่พิจารณาตามความจริงก็คงจะแลเห็นได้ว่า ไม่มีพลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมดจริง ๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ปัญญาเสมอกัน ใครมีปัญญาสามารถมากก็คงได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญญาสามารถย่อมเยาว์กว่า แต่ใช้จะหมดอยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยังความชำนาญ (เอ็กซีเปรียนซ์) ก็เป็นสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางปกครองบ้านเมืองด้วยแล้วก็ยิ่งสำคัญ...”⁵⁹

ส่วนในเรื่องของแนวความคิดให้รวมทรัพย์สินไว้เป็นของกลาง และให้รัฐบาลเป็นผู้จ้าง โดยมีพลเมืองเป็นลูกจ้างทั้งหมด พระองค์ได้ทรงมีข้อวิจารณ์ว่า

“การให้สินจ้างจะกำหนดอย่างไรจึงเป็นที่พอใจแห่งคนงาน จะเอาอะไรเป็นเกณฑ์... พลเมืองไม่ใช่จะเป็นคนทำงานไปได้ทุกคน ที่ไม่สามารถทำงานจริง ๆ ก็มี เช่น ทารก คนชรา คนทุพพลภาพ เป็นต้น... (และ) ยังจะมีคนจำพวกหนึ่ง ซึ่งเราเรียกเดี๋ยวนี้นี้ตามภาษากฎหมายว่า คนจรจัด จะต้องคิดอ่านอย่างไรให้พวกเหล่านี้ทำการงานให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ... อ้ายคนจรจัดมันเป็นคนพลเมืองด้วยฤ็เปล่า? มันก็เป็นเหมือนกัน ถ้านั้นทำไมจะไม่ให้มันมีเสียงถามมีความเห็นบ้าง? ตอบว่าเพราะเสียงของมันเป็นเสียงที่ผิด ที่ไม่ดี จึงไม่ควรฟัง เออ! ถ้าเช่นนั้นก็แปลว่า คนบางคนพูดฤ็คิดควรเชื่อถือและทำตาม บางคนก็ไม่ควรเชื่อฟังและไม่ควรทำตาม ถ้าเช่นนั้นก็แปลว่าคนไม่เท่ากันสิ ไม่เสมอกันสิ? ถ้าเช่นนั้นผิดอะไรกันกับเดี๋ยวนี้อะไร? เรื่องนี้ชอบกลอยู่ ยังคิดไปคู้ยงวนเวียนมากขึ้นทุกที”⁶⁰

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าววิจารณ์ในขั้นสุดท้ายด้วยการพิจารณาหลักการของ “โซเซียลลิสม์” ควบคู่กับการพิจารณาบุคคลผู้ประกาศตนว่าถือ “ศีล” ของโซเซียลลิสม์ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า ผู้รับนับถือ “ศีล”

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 68-69.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 72.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 79-81.

ของโสเชียลิสต์มักเปลี่ยนแปลงตัวเองไปมา และโดยปกติมักมีคน 4 จำพวกที่ยอมรับนับถือ “ศีล” ดังกล่าว ได้แก่ ผู้ไร้ทรัพย์สิน ผู้ประสงค์แสวงหาอำนาจ ผู้ที่คิดฟุ้งซ่าน และผู้ที่มีความคิดหย่อนหลงคารมคนอื่น พระองค์ทรงสรุปว่า “เมื่อพิจารณาดูโดยย่อพอเป็นสังเขปฉันนี้แล้วก็พอจะเห็นได้ว่าโสเชียลิสต์เหล่านั้นเอาเป็นว่าไม่มีได้ ... (มีแต่) โสเชียลิสต์เก้ เปนอันตรายต่อชาติ... ทำความยุ่งเหยิงได้มาก อาจที่จะทำความวุ่นวายให้บังเกิดแก่ชาติได้เปนอันมาก เพราะลัทธิโสเชียลิสต์นั้น ถ้าได้คนอธิบายเหมาะๆ แล้ว ก็เปนสิ่งที่น่าฟัง น่าเลื่อมใสเปนอันมาก...”⁶¹ รวมทั้งพระองค์ทรงพิจารณา “ลัทธิโสเชียลิสต์” ว่าเป็น “...โรคติดต่อได้ง่ายอย่างที่สุด โดยเฉพาะในจำพวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมิฉะนั้นก็เมาเมาและยากจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา โรคติดต่อแพร่หลายไปในจำพวกที่อยากเปลี่ยนแปลงระบอบสังคมของมนุษย์ ซึ่งผู้รักชาติมนุษย์ หรือผู้รักชาติ ชอบสนับสนุน อีกนัยหนึ่งก็คือพวกที่โอ้อวดว่าเป็นนักประชาธิปไตย แต่ความจริงเป็นจอมโกหกทั้งนั้น พวกท่านเหล่านี้หากินจากความโง่เขลาเบาปัญญาของมนุษย์...”⁶²

จากแนวพระราชดำริข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีแนวพระราชดำรินิยมการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง ด้วยพระปัญญารอบรู้ ซึ่งพิจารณาความเป็นไปทางการเมืองอย่างรอบคอบทั้งในทางหลักการและในทางปฏิบัติ พระองค์ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มี “จุดอ่อน” บางประการ แต่ก็ยังเป็นข้อบกพร่องที่น้อยกว่าการปกครองในแบบ “คอนสติตูชัน” ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ “รีพับลิค” หรือ “พระเจ้าแผ่นดินมีคอนสติตูชัน” ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกครองในรูปแบบ “โสเชียลิสต์” ด้วยแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นทั้งความเพ้อฝัน และเป็นเชื้อโรคร้ายซึ่งก่อให้เกิดความกระจัดกระจายซุลมุน (chaos) เกิดสภาพอนาธิปไตยคลุกรัฐุประศาสนธรรม (constitutional anarchy)⁶³

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, น. 95.

⁶² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *Uttarakuru: An Asiatic Wonderland by Asvabahu*, พร้อมทั้งคำแปลเป็นภาษาไทยของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2524), ฉบับภาษาไทย, น. 1.

⁶³ รามจิตติ [พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว], *การจลาจลในรัสเซีย* (ที่ระลึกงานวัดเบญจมบพิตร, 2460); พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ความกระจัดกระจายแห่งเมืองจีน,” ใน *พระราชนิพนธ์ที่นำรัฐของลันเกล้าฯ รัชกาลที่ 6* (โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2506).

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกล่าวถึงสภาพการณ์ทางสังคมของสยามในรัชสมัยของพระองค์ไว้ในพระราชนิพนธ์ “จดหมายเหตุรายวัน” (พ.ศ. 2455) มีความตอนหนึ่งว่า “...ชาติไทยเรามีความเน่าเปื่อย มีโรคร้ายเข้ามาแทรกอยู่ คือโรคศุภยาซึ่งกันและกันในการส่วนตัวและพวกพ้อง แม้อ้ายพวกฟุ้งสร้านซึ่งคิดการกำเริบนั้น ก็มีการศุภยาส่วนตัวเป็นพื้น และเป็นแม่เหล็กเครื่องพ้อให้คนนิยมในความคิดของมันมาก...” ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ “...พยายามที่จะหาทางปลุกใจคนไทยให้คิดถึงและรักชาติของตนเองบ้าง...” ทรงกล่าวถึงบทความภาษาอังกฤษของหมอบริกส์ (Briggs) มิซซันนรีอเมริกัน ผู้ใช้นามปากกาว่า “หนานไชยลังกา” ลงพิมพ์บทความในหนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2455 (บทความชื่อ A Note on the Conspiracy) ว่ามีความเข้าใจสังคมไทยและแสดงความคิดไว้ถูกต้อง ซึ่งพระองค์เองก็ทรงแลเห็นและพยายามแก้ไขปัญหามาอยู่แล้ว และเป็นเรื่อง “น่าละอายอยู่บ้างที่ชาวต่างประเทศเขากล่าวว่าเราเช่นนี้และเตือนเราเช่นนี้ได้...” ข้อสำคัญของเรื่องดังกล่าวซึ่งควรย้ำในที่นี้ก็คือ ข้อความที่ปรากฏอย่างชัดเจนในบทความของหนานไชยลังกา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า มีความถูกต้องและทรงมีพระราชประสงค์พยายามแก้ไขปลุกใจคนไทยให้คิดถึงและรักชาติของตนเอง และหนานไชยลังกาได้เขียนไว้ชัดเจนว่าสิ่งที่คนไทยต้องการและต้องแสดงให้ปรากฏคือ United Patriotism หรือคือลัทธิความรักชาติบ้านเมืองที่รวมตัวกัน ซึ่งก็คือพระราชประสงค์ และคือแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง⁶⁴

ความคิดทางการเมืองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กับความคิดทางการเมืองตามลัทธิความรักชาติบ้านเมืองนั้น เป็นสิ่งที่ดำเนินควบคู่ไปพร้อม ๆ กันได้ มิได้มีความขัดแย้งต่อกันแต่ประการใด⁶⁵ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเข้าพระทัยในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี ในพระราชนิพนธ์เรื่องสำคัญ ๆ เช่นเรื่อง “ปลุกใจเสือป่า” (พ.ศ. 2454) ทรงกล่าวว่า คนไทยมีหน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองนับตั้งแต่การทำมาหาเลี้ยงชีพตามแต่ตนจะถนัด มีหน้าที่ช่วยบำรุงคณะในทางส่งส่วยอากรเข้ากองกลาง และการทำหน้าที่เพื่อต่อสู้ป้องกันรักษาคณะในเวลาสงคราม เป็นต้น พระองค์ทรงย้ำว่า

⁶⁴ อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน, น. 64-67.

⁶⁵ ดู อ้างแล้ว Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity; Walker Conner, Ethnonationalism: The Quest for Understanding; Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism เป็นต้น.

“ข้อสำคัญที่สุด ซึ่งคนไทยไม่ควรจะลืมเสียเลย คือคนไทยทุก ๆ คนต้องทำหน้าที่ของตนตามต้นตระกูลและชนกของเราทั้งหลายได้กระทำมาแล้วก่อนเราทุก ๆ คนต้องเตรียมตัวพร้อมและต้องกระทำตนให้เป็นผู้สามารถจะต่อสู้ศัตรูที่มาย่ำยีชาติเรา ต้องเป็นผู้สามารถป้องกันรักษากันบ้านเกิดเมืองนอนของตน...”⁶⁶

ในการกระทำหน้าที่สำคัญดังกล่าวข้างต้น คนไทยทุกคนควรทราบหรือทราบแล้วว่า ชาติและบ้านเกิดเมืองนอนของเรา ซึ่งรวมตัวกันมานานแล้ว ได้ตกลงมอบการหน้าที่สำคัญอันหนึ่งคือ หน้าที่ของผู้ชี้ขาดและถืออำนาจปกครองให้แก่พระราชาธิบดี⁶⁷ พระองค์ทรงกล่าวว่า

“พระราชาธิบดี คือผู้ที่ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคุณไว้ และใช้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์และความสุขของคน [อ่านว่าคณะ-ผู้เขียน] เพราะฉะนั้น การที่นับถือฤาเคารพพระราชาธิบดี ก็คือการเคารพนับถืออำนาจแห่งคุณ บุคคลทุก ๆ คนที่เป็นส่วนหนึ่งแห่งคนก็เป็นเจ้าของส่วนหนึ่งแห่งอำนาจ ซึ่งได้รวบรวมมอบถวายให้พระราชาธิบดีทรงเป็นผู้ถือไว้... ชาติใดเมืองใดมีพระราชาธิบดีครอบครองอยู่โดยมั่นคง จึงนับว่ามีพยานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเต็มบริบูรณ์ มีอศรภาพเต็มที่ ตั้งอยู่นั่นคง ชาติที่มีอำนาจเต็มบริบูรณ์อยู่ มีอศรภาพเต็มที่อยู่ ตั้งมั่นคงอยู่ ก็นับว่าเป็นชาติที่มีสง่าราศี เป็นที่นับถือยำเกรงแห่งชาติอื่น ๆ พระราชาธิบดีเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ... เป็นสง่าของเมืองและชาติ...”⁶⁸

ตามพระบรมราโชวาทดังกล่าวข้างต้นนี้ เห็นได้ว่าความรักชาติบ้านเมืองกับความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นสิ่งดำรงอยู่คู่กัน รวมทั้งการรักษาพระศาสนาด้วย พระองค์ทรงกล่าวว่า เป็นเพราะ “สิ่งเหล่านี้ คงที่อยู่อย่างที่เป็นมาแล้ว เมื่อครั้งสมัยแห่งปู่ย่าตายายของเรา... เราทั้งหลายจะจับปืนจับดาบป้องกันชาติไทย เอาตัวเองเป็นรั้วบ้านของเราเอง เพื่อป้องกันสิ่งที่เรารัก หรือสิ่งที่เราถนอมมาตั้ง 3 ตั้ง 4 พันปีแล้วนั้น ไม่ให้เสื่อมเสียไปเพราะผู้อื่นมาแย่งชิง...”⁶⁹

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า (มุลินีพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2530), น. 35.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 47-49.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 49, 51.

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า (สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ม.ป.ป.), น. 138.

ในประการที่สอง ซึ่งเป็นเรื่องต่อเนื่องจากการทำความเข้าใจพระราชประสงค์ของการ “ปลูกใจคนไทย” ให้รักชาติบ้านเมืองอย่างถูกต้องเหมาะสม นั่นคือการเข้าใจความหมายของคำว่า “ชาติ” ตามความที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ พระบรมราโชวาท และอื่น ๆ⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราโชวาท “ปลูกใจเสือป่า” พระองค์ได้ทรงอธิบายถึงคำและความหมายของคำว่า “ชาติ” ไว้เป็นอย่างดีแล้ว พระองค์ทรงกล่าวว่า

⁷⁰ ในงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนหนึ่ง ได้อธิบายแนวพระราชดำริที่อยู่เบื้องหลังพระราชนิพนธ์จำนวนว่า คือความคิด “ชาตินิยม” ซึ่งงานศึกษาเหล่านี้ได้แก่ งานของ ม.ล. จุลลางอนธก, “กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513); Stephen Green, “King Wachirawut's Policy of Nationalism,” in *In Memoriam Phya Anuman Rajadhon*, ed. Tej Bunnag and Michael Smithies (Bangkok: The Siam Society, 1970), pp. 251-259; Stephen Green, “Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910-1925)” (Ph.D.Thesis, University of London, 1971); Walter F. Vella, *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism* (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978); กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524); อัจราพร กุมพพิสมัย, *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย* (เอกสารวิชาการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525); ไจจน์ จินตมาศ, “แนวความคิดของผู้นำไทย เรื่องชาติ กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่งของไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530); และ Nattanee Ratanapat, “King Vajiravudh's Nationalism and its Impact on Political Development in Thailand” (Ph.D.Thesis, Northern Illinois University, 1990) เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การศึกษาในที่นี้มีความเห็นแตกต่างออกไป โดยพิจารณาทั้งในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ หลักฐานและคำนิยาม “ชาตินิยม” ที่ใช้ เห็นควรสรุปว่า เราไม่สามารถเรียกแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ชาตินิยม” (Nationalism) ได้เลย ในอันที่จริงแล้วพระองค์ทรงต่อต้านความคิด “ชาตินิยม” ที่กระจายอยู่ในสังคมไทยในสมัยนั้นด้วยซ้ำ นำนอนว่าพระองค์ทรงใช้คำว่า “ชาติ” เป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันครั้ง แต่เป้าของพระราชประสงค์คือ การรักษาเทิดทูนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และรัก “ชาติ” ในมโนทัศน์ที่เป็นสถาบันการเมืองหนึ่ง ซึ่งมีสถานะเป็น “รอง” สถาบันพระมหากษัตริย์ แนวความคิดเช่นนี้ ผู้เขียนเห็นตาม Mary G. Dietz, “Patriotism,” in *Political Innovation and Conceptual Change*, ed. Terence Ball; Raphael Samuel (ed.), *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*; Walker Conner, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*; Maurizio Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism* เป็นต้น นั่นคือ เราควรเรียกแนวพระราชดำริของพระองค์ว่า Patriotism หรือพระองค์ทรงเป็น Patriotic King ในอีกนัยหนึ่ง พระองค์ไม่ได้ทรงเป็น Nationalist King โดยเด็ดขาด.

“คำว่าชาตินี้ ตามศัพท์เดิมแปลว่าตระกูลญาติประเภทแห่งบุคคล เช่น ชาติพราหมณ์คือตระกูลบุคคลที่เป็นนักบุญติดต่อกันหลาย ๆ ชั่วคน ชาติกษัตริย์คือตระกูลบุคคลที่เป็นนักรบตามกัน ดังนี้ เป็นต้น ชาติก็แปลตรง ๆ ว่ากำหนดเท่านั้น ชาติพราหมณ์ก็คือเกิดมาเป็นพราหมณ์ ชาติกษัตริย์ก็คือเกิดมาเป็นกษัตริย์ ต่อมาภายหลังไทยเราจึงมาใช้เรียกคณะชน [อ่านว่าคณะชน-ผู้อ้าง] ที่อยู่ร่วมกันว่าชาติ...”⁷¹

และถัดมา พระองค์ก็ทรงย้ำความเดียวกันนี้อีก ขอให้พิจารณาพระบรมราโชวาทดังต่อไปนี้

“...ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคณะชน [อ่านว่าคณะชน-ผู้อ้าง] หลาย ๆ คณะ รวมกันเข้าจนเป็นคนใหญ่ จึงได้นามว่าชาติ เพราะฉะนั้น คณะทุก ๆ คณะที่รวมชาติกันต้องมีความสามัคคีปรองดองกันในระหว่างคณะต่อกัน ชาติจึงจะตั้งอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวมันคงได้...”⁷²

ตามใจความสำคัญของพระบรมราโชวาทดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายของคณะชนทั้งในแง่ของคณะเล็กและคณะใหญ่ ผู้เขียนเห็นว่าพระองค์มิได้ทรงใช้ “ชาติ” ในความหมายของ “ประชาชน” หรือคนทั้งหมดแต่ประการใด เรื่องนี้ พระองค์ทรงกล่าวไว้อย่างชัดเจนในที่อื่น ๆ ด้วย ตัวอย่างเช่น ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ความเป็นชาติโดยแท้จริง” ซึ่งทรงกล่าวว่าประเทศสยามประกอบด้วยคนไทย คนจีน ฯลฯ ซึ่งจะนับรวมเป็น “ชาติ” เดียวกันคงยังไม่ได้ แม้แต่พวก “ไทยผสม” หรือ “จีนโนสยาม” หรือกลุ่ม “สยามจีนนางกูร” ซึ่งเกิดมีขึ้นในสมัยนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาให้นับรวมเป็น “ไทย” ไม่ได้ พระองค์ทรงเปรียบเหมือนกับการนับ “ลิง” ให้เป็น “ลิงคน” ก็เป็นเรื่องที่ไม่อาจจะเป็นไปได้เช่นกัน⁷³ รวมทั้งแนวคิดในเรื่อง “คนในบังคับ

⁷¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า, น. 56-57.

⁷² พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสครั้ง (มุขนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529), น. 74.

⁷³ ดูพระราชนิพนธ์เรื่อง “ไทยผสมเป็นคนที่ไม่พึงปรารถนา,” ใน ความเห็น 10 เรื่องของอัสวาท, ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (หนังสือพิมพ์ไทย, 2458), น. 79-88.

สยาม” ด้วย ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าใช้เป็นหลักแสดง “ชาติ” ก็ยังคงไม่เพียงพอ เพราะพระองค์ทรง “เชื่อถือในอำนาจแห่งเศษกระดาชใบแปลงชาติ” น้อยมาก⁷⁴ การแปลงชาติในทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงเชื่อถือมากกว่าใบกระดาชแปลงชาติประการแรกคือ ภาษา พระองค์ทรงกล่าวว่า “ใครพูดภาษาใด ก็แปลว่าเปนชาตินั้น เพราะการพูดภาษาใดแปลว่าปลงใจจงรักภักดีต่อชาตินั้นโดยจริงใจ...”⁷⁵ ประการต่อมาซึ่งสำคัญยิ่งกว่าเรื่องของภาษา คือหลักเกณฑ์ในเรื่องของความจงรักภักดีเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่า

“...การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร? ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เขาจึงจะเปนไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเปนอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคนๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่...”⁷⁶

นี่นับเป็นประจักษ์พยานแสดงหลักการของลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (patriotism) อย่างแท้จริง เพราะในทุกชาติบ้านเมืองย่อมมีสถาบันการเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณี ความคิดความเชื่อ ฯลฯ ของตนเอง คนทุกคนที่เกิดมาในชาติบ้านเมืองย่อมมีหน้าที่รักษาและจงรักภักดีต่อสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่แล้ว ซึ่งตามหลักแนวความคิดนี้ถือเป็นคุณธรรมและความดีความงามสูงสุดในตัวเอง⁷⁷ และ

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ความเห็น 10 เรื่องของอัสวาท (หนังสือพิมพ์ไทย, 2458), น. 44.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁷⁷ ในตรงจุดนี้ ผู้เขียนขอหมายเหตุไว้ด้วยว่า ลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (patriotism) มิได้หมายความว่าจะเป็น “อนุรักษ” นิยมเสมอไป ข้อพิจารณาของเรื่องนี้อยู่ที่ความเข้าใจว่าอะไรคือสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่ ซึ่งเราต้องรักและจงรักภักดี หากสถาบันที่ดำรงอยู่คือการปกครองแบบมหาชนรัฐ (republic) ก็คงจะกลายเป็นพลังของการปฏิบัติไปได้โดยง่ายในบางสถานการณ์ ในอันที่จริง ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ก็ได้หมายความว่าจะเป็นพลังรักษาสถานภาพการเมืองเดิมเสมอไป เพราะมีปรากฏให้เห็นอยู่ในบางสถานการณ์เช่นกันว่า ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็น “อุดมการณ์” ของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ได้ ขอให้ดูโดยเฉพาะอย่างยิ่ง Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity; Walker Connor, Ethnonationalism: The Quest for Understanding; Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism.

ในกรอบความคิดนี้ “ชาติ” มีสถานะเป็นเพียง “สถาบัน” หนึ่ง โดยมีความหมายเน้นไปที่ “คณะชน” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า คนเราจะอยู่ตามลำพังไม่ได้ ต้องสังกัดอยู่ในคณะใดคณะหนึ่ง และความรักชาติบ้านเมืองก็เป็นสิ่งที่ต้อง “เพาะขึ้นมาเหมือนเพาะต้นไม้” พระองค์ทรงกล่าวว่า ความรักชาติบ้านเมืองต้องเริ่มจากความรักในคณะ ต้องคิดถึงประโยชน์ของคณะมากกว่าประโยชน์ของตน ซ่อนนี้จัดเป็นธรรมอันหนึ่ง ซึ่งฝ่ายยุโรปเรียกว่า “เอสปริต์ เดอ คอรัปส์” (Esprit de Corps) พระองค์ทรงแปลว่าความรักคณะ ความเห็นแก่คณะ แต่กระนั้นก็ตาม คำแปลไทยมิได้กินความลึกซึ้งเท่าศัพท์ของฝรั่งเศสเลย⁷⁸

คำหมายของคำว่า “ชาติ” ซึ่งเน้นไป “คณะ” หรือ “คณะชน” กล่าวได้ว่าเป็น “วาทกรรม” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไป ตัวอย่างเช่น ทรงมีพระราชดำรัสตอบพวกแขกอิสลาม ซึ่งเฝ้าถวายพระพรวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2459 มีความว่า “...เรารู้สึกพอใจเป็นอันมากที่ได้ฟังคำ... แสดงความจริงรักภักดีในนามของท่านทั้งหลาย และแสดงความตั้งใจว่าในเมื่อเวลาจำเป็นแล้ว ก็จะยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดีและให้ตรงกับคำที่เทศนาซึ่งพระมหามัธยมศาสดาไว้...”⁷⁹ ซึ่งทรงแสดงนัยยะ “ชาติ” และ “ศาสนา” ในความหมายของ “คณะ” หรือคณะชนอิสลาม ซึ่งเป็นคณะเล็กในคณะใหญ่ คือชาติไทย มิได้แปลว่า “ชาติหรือศาสนาอิสลามทั้งหมด”

นอกจากนี้ ในตลอดรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกรณียกิจเพื่อการ “ปลูก” จิตใจคนไทยให้รักชาติบ้านเมือง อันสอดคล้องกับแนวพระราชดำริในหลายประการ ที่สำคัญอย่างยิ่งในประการแรก คือการจัดตั้งคณะเสือป่าขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเสือป่าไว้ใน “จดหมายเหตुरายวัน” ว่า “การที่ได้ตั้งเสือป่าขึ้นสำเร็จเช่นนี้ ทำให้เกิดปิตุภักดิ์กว่าได้ทำสิ่งใดๆ มาแล้ว เพราะรู้สึกว่าได้เป็นผู้นำทางให้คนไทยรู้จักรักชาติของตน... เมื่อรู้สึกเช่นนี้แล้ว การที่ผู้ใดจะกล่าวว่า เรารักเสือป่ายิ่งกว่าลูกยิ่งเมียก็ยอม เพราะถ้าไม่มีเมียอย่างปรกติ จะได้ลูกอันพึงพาหาใครยากำลังกันได้เร็วและเปนจำนวนมากเช่นนี้ฤฯ นี้ใน 3-4 เดือน ลูก

⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยละ, น. 212-214.; พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า, น. 41-42.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123.

เกิดนับด้วยพัน และมีกำลังวังชาขึ้นทันตาเห็น...⁸⁰ อนึ่ง พระบรมราชาบาทซึ่งแสดงแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติบ้านเมือง รวมทั้งคำขวัญว่าด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดังเช่นปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ปลุกใจเสือป่า” และ “เทศนาเสือป่า” เป็นต้น ก็ล้วนมีเป้าหมายมุ่งแสดงต่อคณะเสือป่า รวมทั้งสมาชิกคณะลูกเสือเป็นประการสำคัญ ก่อนจะแพร่กระจายไปยังประชาชนคนอื่น ๆ

พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งในการ “ปลุก” จิตใจคนไทยให้รักชาติในประการต่อมา ได้แก่ การตัดสินพระราชหฤทัยประกาศสงครามกับเยอรมันและออสเตรีย-ฮังการี โดยประกาศอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ซึ่งการเข้าร่วมในมหาสงครามโลกครั้งที่หนึ่งนี้ นับเป็นลำดับชุดของเหตุการณ์ซึ่งรัฐบาลใช้เป็นประโยชน์เพื่อการโฆษณาอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และความจงรักภักดีที่ประชาชนพึงมีต่อชาติบ้านเมือง⁸¹ มีการส่งกองทหารจำนวนประมาณ 1,250 คนไปราชการสงครามในทวีปยุโรป ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวว่าเป็นการไปทำพระราชสงครามเพื่อเผยแพร่ “เกียรติยศของชาติ” และ “นำสง่าราศีมาสู่ราชอิปไตย”⁸²

พระราชกรณียกิจซึ่งมุ่ง “ปลุก” จิตใจคนไทยให้รักชาติบ้านเมือง ทั้งในเรื่องของการเสือป่า และการโฆษณาเรื่องการเข้าร่วมมหาสงครามในทวีปยุโรป กล่าวได้ว่าดำเนินอย่างต่อเนื่องในตลอดรัชสมัย ทั้งหมดที่กล่าวมาได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงแนวพระราชดำริและพระราชประสงค์ขององค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรง “ปลุก” จิตใจคนไทยให้มีความรักชาติบ้านเมือง และมีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยไม่ตื่นตระหนกหลงใหลคลั่งไคล้ไปกับการโฆษณาของคนต่างชาติ นักเลงการเมือง พวกไทยผสม (ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวอย่างไม่พึงปรารถนา) และหนังสือพิมพ์การเมืองบางฉบับ ซึ่งไม่มีสาระประโยชน์ (gutter press)

จะเห็นได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในความหมายที่แปลว่าคือประชาคมทางการเมืองที่ประกอบด้วย

⁸⁰ อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน, น. 34.

⁸¹ ดูเพิ่มเติม โรจน์ จินตนาศ “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่องชาติ กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่งของไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), น. 142-144.

⁸² อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสรอยครี, น. 164-166.

คนที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ได้ก่อรูปขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐสมัยใหม่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านการไหลบ่าเข้ามาของความคิดทางการเมืองตามลัทธิเสรีนิยมตะวันตก โดย “ชาติ” ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่นี้ จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดกับ “ศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์” ซึ่งทั้งสองสถาบันดังกล่าวเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของทฤษฎีดั้งเดิมว่าด้วยพระมหากษัตริย์แบบพุทธของไทย

นอกจากนี้ แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ยังได้รับการอธิบายผ่านกรอบลัทธิความรักชาติบ้านเมือง และความเชื่อในคุณค่าแห่งชนบธรรมนิยมประเพณีแบบไทย ซึ่งเน้นถึงความสำคัญของหลักการทางการเมืองแบบไทยที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของไทยเอง ภายหลังจากสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ดังกล่าวนี้ได้กลายเป็นมรดกตกทอดไปสู่พระราชโอรสของพระองค์ ซึ่งก็คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ได้ทรงสืบทอดและพัฒนาสาระสำคัญของอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวให้เป็นรูปเป็นร่างมากยิ่งขึ้น เพื่อคำจุนระบอบราชาธิปไตยที่กำลังสั่นคลอน

อย่างไรก็ตาม “ชาติ” ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่นี้ ก็ไม่ได้เป็นแนวคิดกระแสเดียวที่ดำรงอยู่ในสังคมสยามขณะนั้น แต่ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกระแสรองที่เคลื่อนไหวอยู่ด้วย กล่าวคือ ในช่วงทศวรรษ 2440 กลุ่มคนนอกศูนย์กลางอำนาจ ซึ่งต่อต้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เริ่มก่อรูปแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในความหมายใหม่ ที่แปลว่าประชาชน หรือราษฎรที่เป็นหนึ่งเดียวกันขึ้นมา และ “ชาติ” ในความหมายใหม่นี้ได้มีบทบาทและพลังมากขึ้น โดยการผลักดันและเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนคนชั้นกลางในเมือง จนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 “ชาติ” ในความหมายดังกล่าว ก็ได้ก้าวทะยานขึ้นมาเป็นพลังทางการเมืองเหนือความคิดอื่นๆ อยู่ประมาณสองทศวรรษเศษ (พ.ศ. 2475-2500) ซึ่งลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้อุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์” ของชนชั้นนำสยามได้ถูกลดบทบาทลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นไปแล้ว แต่อย่างไรก็ดี แนวความคิดและความเข้าใจ “ชาติ” แบบเดิมจากฐานคิด patriotism รวมทั้งอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ก็ยังมีได้อันตรธานหายไป ยังคงมีการปรับตัว รวมทั้งมีวิวัฒนาการสืบเนื่องต่อมา จนกระทั่งในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” แบบเดิมก็ได้รับการรื้อฟื้นให้คืนกลับขึ้นมามีพลังในทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง และจะเป็นพลังที่ดำรงอยู่ในสังคม

การเมืองไทยตราบนานถึงปัจจุบัน

การรื้อฟื้นความคิดชาตินิยม ภายใต้อุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์

การปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์การเมืองไทย เพราะเป็นการชี้ให้เห็นถึงการสิ้นสุดลงของระบอบประชาธิปไตยตามแบบตะวันตก⁸³ ที่นำเข้ามาโดยคณะราษฎรเมื่อปี พ.ศ. 2475 รวมทั้งยังเป็นการสิ้นสุดของพลัง “ชาตินิยม” ในความหมายใหม่อย่างเป็นทางการอีกด้วย ในขณะเดียวกันการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ก็ได้ฟื้นฟูและยกฐานะแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในความหมายเดิมและอุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ ให้กลับมามีพลังทางการเมืองอย่างสูงได้อีกวาระหนึ่ง

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และคณะปฏิวัติเป็นกลุ่มนายทหารหนุ่มที่เริ่มก้าวขึ้นมามีบทบาททางการเมืองผ่านการรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยนายทหารกลุ่มนี้จะมีลักษณะแตกต่างจากนายทหารในกลุ่มของคณะราษฎร ในแง่ที่พวกเขาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ดังนั้นความรู้ความเข้าใจต่อความคิดทางการเมืองของผู้นำกลุ่มนี้จึงเกิดขึ้นจากการสังเคราะห์ประสบการณ์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทยเป็นสำคัญ จากภูมิหลังเช่นนี้ทำให้จอมพลสฤษดิ์และพวกมีแนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างไปจากกลุ่มผู้นำของคณะราษฎร โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ที่จอมพลสฤษดิ์และพวกได้รับสืบทอดสาระสำคัญมาจากอุดมการณ์ทางการเมืองในระบอบราชาธิปไตย และได้มีการนำมาพัฒนาหรือนำมาใช้ใหม่ให้เป็นหลักการสำคัญในความคิดทางการเมืองของผู้นำทหารไทย⁸⁴

⁸³ ในความหมายและความเข้าใจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดูรายละเอียดใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติยศ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526).

⁸⁴ สำหรับหลักการสำคัญในความคิดทางการเมืองของผู้นำทหารไทย คือ “ชาติ” เป็นเสมือนสิ่งมีชีวิต เป็นตัวแทนของประชาชาติไทย เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการดำรงอยู่ของ “ความเป็นไทย” เป็นบ้านเมืองของคนไทยที่ประชาชนส่วนน้อยได้พึ่งพาอาศัยอยู่ “ชาติ” จึงเป็นสิ่งที่มีความค่าในตัวเอง ที่ประชาชนทุกคนมีหน้าที่ต้องพิทักษ์รักษาไว้ ถึงแม้จะต้องสละชีวิตด้วยก็ตาม ดูเพิ่มเติมใน เฉลิมเกียรติ ศิวณวล, ความคิดทางการเมืองของทหารไทย 2519-2535 (กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2535).

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีแนวคิดพื้นฐานในเชิงลบต่อระบบการเมืองที่กลุ่มผู้นำคณะราษฎรได้สถาปนาขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2475-2500 โดยเรียกเป็นคำอุปมาอุปไมยว่าเป็นหลักการประชาธิปไตยแบบตะวันตก เขามีความเห็นว่ารระบบที่คณะราษฎรหยิบยืมมาจากต่างประเทศนี้เป็นระบบการเมืองที่บั่นทอนความมั่นคงและเสถียรภาพของชาติ ดังเช่นที่ จอมพลสฤษดิ์ ได้วิจารณ์ระบบการเมืองก่อนหน้านี้ว่า

“...ท่านจะมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่า ในระยะเวลานั้น (ก่อน 2501) เป็นความแตกแยกอย่างรุนแรง การกล่าวร้ายใส่โทษ ความต้องการที่จะเห็นแต่เรื่องยุ่งยาก ความคิดโน้มเอียงไปทางร้าย ความตั้งใจที่จะประหารทำลายซึ่งกันและกันได้แสดงตัวออกมาทุกวิถีทาง จนกระทั่งรัฐบาลในสมัยนั้นต้องยอมรับว่าไม่สามารถบริหารงานของประเทศชาติต่อไปได้ และจำต้องลาออก ฉะนั้น แผนอันแรกของการปฏิวัติคือต้องขจัดกวาดล้างพฤติกรรมต่าง ๆ อันเป็นเหตุแห่งความแตกร้าง และสร้างความสามัคคีในชาติขึ้นมาให้จงได้”⁸⁵

จะเห็นได้ว่า ในทัศนะของจอมพลสฤษดิ์ ระบบการเมืองตามลัทธิเสรีนิยมตะวันตกที่คณะราษฎรสถาปนาขึ้นนั้น เป็นระบบที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติหรือประชาคมทางการเมือง (Political Community) เลย และยังเป็นระบบที่ทำให้ชาติเกิดความแตกแยกภายในอีก ซึ่งความล้มเหลวของผู้นำคณะราษฎรนี้ จอมพลสฤษดิ์และพวกเห็นว่าเป็นเพราะหลักการทางการเมืองตามแบบตะวันตกที่นำเข้ามานั้น เป็นหลักการที่ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของประเทศและนิสัยของชาวไทย ดังเช่นที่นายถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศได้กล่าวไว้ภายหลังการปฏิวัติไม่นานว่า

“...สาเหตุสำคัญของการไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองของเราในอดีตอยู่ที่การนำเอาระบบของต่างประเทศทั้งดุ้นมาใช้กับประเทศเราโดยมิได้มีการเตรียมอย่างรอบคอบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมิได้คำนึงถึงสภาพการณ์แวดล้อมซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองเรา ลักษณะและอุปนิสัยของประชาชนในประเทศ อีกนัย

⁸⁵ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, “คำปราศรัยในวันชาติ,” วันที่ 24 มิถุนายน 2502 ใน ประมวลสุนทรพจน์, เล่ม 1, น. 16.

หนึ่งก็คือลักษณะพิเศษของชาติเรา ด้วยเหตุนี้ การดำเนินงานจึงเป็นไปตามบุญตามกรรม และก่อให้เกิดความยุ่งเหยิงคลอเคลีย หากเรามองดูประวัติศาสตร์ของชาติเราแล้ว ก็จะเห็นได้อย่างดีว่า ประเทศนี้จะทำงานได้ดีกว่าและเจริญรุ่งเรืองกว่าภายใต้บุคคลที่มีอำนาจเพียงคนเดียว ไม่ใช่ผู้มีอำนาจแบบทรราชย์ แต่ทว่าเป็นผู้มีอำนาจที่สามารถประสานสามัคคีในชาติให้เกิดขึ้นได้ในทุกหมู่เหล่า ตรงกันข้าม ยุคมืดของประวัติศาสตร์ของเราแสดงให้เห็นว่า เมื่อใดก็ตามที่ขาดผู้มีอำนาจทำนองนี้และเกิดความแตกแยกในหมู่เหล่าขึ้นแล้ว ประเทศชาติก็จะจมลงสู่หายนะครั้งแล้วครั้งเล่า...”⁸⁶

ฉะนั้น ระบบการเมืองของไทยก็ควรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีไทย และควรจะต้องอาศัยหลักการของไทยเอง ไม่ควรใช้อุดมการณ์ของต่างชาติ ซึ่งในเรื่องนี้การทำการปฏิวัติในปี พ.ศ. 2501 ของจอมพลสฤษดิ์และพวกก็มีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ไขความผิดพลาดของผู้นำคณะราษฎร ด้วยการส่งเสริมให้เกิด “ประชาธิปไตยแบบไทย” (Thai Style Democracy) ขึ้น ดังที่โฆษกของคณะปฏิวัติได้กล่าวแก่สาธารณชนว่า

“คณะปฏิวัติมีความมุ่งหมายที่จะทำประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตย มีความมุ่งหมายที่จะสร้างประชาธิปไตยขึ้นในประเทศไทยให้เป็นผลสำเร็จ และเห็นว่า จะบรรลุตามความมุ่งหมายนี้ได้ จะต้องแก้ไขข้อผิดพลาดในอดีตนั้นเสีย ... จึงทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ยกเลิกระบบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งดุ้นเสีย และเสนอว่าจะสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับลักษณะพิเศษและสภาพการณ์ของไทย จะสร้างประชาธิปไตยของไทย ประชาธิปไตยแบบไทย”⁸⁷

การสร้าง “ประชาธิปไตยแบบไทย” บนพื้นฐานแห่งคุณค่าประเพณีไทยของจอมพลสฤษดิ์นี้ ส่งผลสำคัญให้มีการฟื้นฟูและยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ “ชาติ” ตามหลักการทฤษฎีเอนกนิกร

⁸⁶ The Bangkok Post, March 10, 1959.

⁸⁷ สถานีวิทยุคองทัพบก, “20,” 17 สิงหาคม 2508, ใน ประชาธิปไตยแบบไทย (พระนคร: โรงพิมพ์โชคชัยเทเวศร์, 2508), น. 65.

สโมสรมมติ (Buddhist Theory of Elected King) ที่ตกต่ำลงอย่างมากตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ให้กลับมามีฐานะอันสูงสุดของชาติอีกครั้งหนึ่ง ตามที่ประกาศคณะปฏิวัติ 2501 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า

“ในประการสำคัญที่สุด คณะปฏิวัติยึดมั่นอยู่เสมอว่า พระมหากษัตริย์กับชาติไทยจะแยกกันมิได้ ประวัติศาสตร์ของชาติไทยตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้ตั้งอยู่บนรากฐานสถาบันที่ว่าพระมหากษัตริย์ทั้งเป็นสัญลักษณ์ของชาติ และทั้งเป็นมิ่งขวัญของประชาชน คณะปฏิวัติจะรักษารากฐานแห่งสถาบันอันนี้ไว้โดยเต็มกำลังความสามารถ และจะกระทำทุกวิถีทางที่จะให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ จะมีให้มีการละเมิดอย่างหนึ่งอย่างใดต่อพระองค์ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ และต่อราชประเพณีที่ชาติไทยได้เชิดชูยกย่องมาตลอดกาล”⁸⁸

การฟื้นฟูสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับมามีฐานะอันสูงสุดอีกครั้งหนึ่งนั้น จอมพลสฤษดิ์ ได้กระทำในหลายวิถีทางด้วยกัน เช่น การรื้อฟื้นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ที่เคยยกเลิกไปตั้งแต่ พ.ศ. 2475 หรือการสนับสนุนพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นพระราชกรณียกิจภายในประเทศหรือการเสด็จประพาสต่างประเทศก็ตาม นอกจากการรื้อฟื้นและการฟื้นฟูในส่วนต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังรื้อฟื้นให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมามีบทบาทและอำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง (ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่การเข้าไปมีบทบาททางการเมืองโดยตรงก็ตาม) ด้วยการทำให้สถาบันนี้มีสถานะเป็นแหล่งอ้างอิงความชอบธรรมในการเข้ามาใช้อำนาจปกครองของผู้นำทางการเมือง⁸⁹ โดยในเรื่องนี้จอมพลสฤษดิ์มีความเห็นว่า หลักการปกครองของไทยแต่ดั้งเดิมนั้นเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีบุญญาธิการโดยกำเนิด ที่ก็จะทำการปกครองประชาชนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอย่างเที่ยงธรรม โดยยึดหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาเป็นเครื่องชี้้นำในการปกครอง ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงเป็นผู้ที่จะคำนึงถึง

⁸⁸ “ประกาศคณะปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2501,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และพิรศัย จันทรินทร์, ข้อมูลพื้นฐานกึ่งศตวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2525), น. 83.

⁸⁹ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, บทที่ 3.

ประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชนเป็นหลักใหญ่ และเพราะฉะนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันที่เหมาะสมในการเลือกผู้นำทางการเมือง และในการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีโดยไม่คำนึงถึงเรื่องการสังกัดพรรคการเมือง ดังนั้น รัฐบาลที่มาจากความเห็นชอบของพระมหากษัตริย์จึงเป็นรัฐบาลของชาติโดยแท้จริง ไม่ใช่เป็นรัฐบาลของพรรคใดพรรคหนึ่งโดยเฉพาะ⁹⁰ ซึ่งสถานะทางการเมืองของสถาบันพระมหากษัตริย์ดังกล่าวนี้ แม้ภายหลังจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ไปแล้วก็ยังคงถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ามาดำรงตำแหน่งของรัฐบาลชุดต่าง ๆ อยู่เสมอจวบจนถึงปัจจุบัน

การที่สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถแสดงความคิดเห็นและให้ความสนับสนุนต่อการขึ้นมามีอำนาจของผู้นำทางการเมืองได้เช่นนี้ ชี้ให้เห็นได้ว่าสถานะของรัฐบาลไทยได้ถูกพัฒนาให้กลายมาเป็น “รัฐบาลของพระมหากษัตริย์” หรือเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ในการบริหารบ้านเมือง และในมุมกลับกัน ด้วยความหมายที่ “ชาติ” และ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ต่างมีความสัมพันธ์ควบคู่กัน รัฐบาลไทยจึงมีฐานะเป็น “รัฐบาลของชาติ” ด้วยเช่นกัน ในนามของพระมหากษัตริย์

จะเห็นได้ว่า การยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีฐานะเป็นประมุขของชาตินี้ ในแง่หนึ่งก็ทำให้ “ชาติ” กับ “สถาบันพระมหากษัตริย์” ได้เข้ามามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก หลังจากที่เคยแยกออกจากกันมาแล้วภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 หรือในระหว่างปี พ.ศ. 2475-2500 กล่าวคือ ความสำคัญของชาติย่อมอยู่ควบคู่กับการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในแบบเดิม และการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ให้ขึ้นมาควบคู่และอยู่เหนือชาติในสมัยจอมพลสฤษดิ์นี้ ส่งผลโดยตรงทำให้ราษฎรหรือประชาชนที่เคยเป็นเจ้าของ “ชาติ” หรือเจ้าของ “รัฐ” ภายหลัง พ.ศ. 2475 เปลี่ยนสถานะในทางความคิดและหลักการ โดยกลายเป็นเพียงผู้ถูกปกครอง ที่มีภาระหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาชาติ รับใช้ชาติ และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

การเป็นเจ้าของชาติของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบของลัทธิความรักชาติบ้านเมืองดังกล่าวนี้ ได้รับการสถาปนาอย่างเป็นทางการ และมีความชัดเจนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวันชาติจากวันที่ 24 มิถุนายน (วันที่ 24 มิถุนายน 2475 คือวันเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่ระบอบรัฐธรรมนูญ) มาเป็นวันที่ 5 ธันวาคม (วันพระราชสมภพของพระบาทสม

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

เด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9) ตามความในประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี วันที่ 21 พฤษภาคม 2503 เรื่อง ให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทย ซึ่งกล่าวว่า

“...ตามที่ได้กำหนดให้มีการเฉลิมฉลองวันชาติไทยในวันที่ 24 มิถุนายนนั้น ได้ปรากฏในภายหลังว่ามีข้อที่ไม่เหมาะสมหลายประการ ในด้านประชาชนและหนังสือพิมพ์ก็ได้เสนอแนะให้พิจารณาในเรื่องนี้หลายครั้งหลายครา คณะรัฐมนตรีจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาโดยมีพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ประพินธ์ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน คณะกรรมการได้พิจารณาแล้ว เสนอความเห็นไว้ว่า ประเทศต่างๆ ได้เลือกถือวันใดวันหนึ่งที่มีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับชนในชาติต่างๆ กัน โดยถือเอาวันประกาศเอกราช วันอิสรภาพ วันตั้งถิ่นฐาน วันสาธารณรัฐ วันสถาปนาพระราชวงศ์บ้าง ซึ่งไม่เหมือนกัน แต่ประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติโดยทั่วไปนั้น ได้ถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากษัตริย์เป็นวันเฉลิมฉลองของชาติ เช่น ประเทศอังกฤษ เนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน ญี่ปุ่น ฯลฯ แม้ประเทศไทยเราเองก็ได้ถือเอาวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยมาแล้ว เพิ่งจะมากำหนดเอาวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่งในระยะหลังนี้เอง

คณะกรรมการจึงมีความเห็นว่าเพื่อให้เป็นไปตามชนบประเพณีของประเทศที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และเป็นการสมครสมานสามัคคีรวมจิตใจของบุคคลในชาติโดยทั่วกัน จึงสมควรจะถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากษัตริย์เป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยต่อไป โดยยกเลิกวันชาติในวันที่ 24 มิถุนายนเสีย คณะรัฐมนตรีพิจารณาเห็นชอบด้วย จึงได้ลงมติให้ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 18 กรกฎาคม 2481 เรื่อง วันชาติ นั้นเสีย และให้ถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากษัตริย์เป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยด้วยต่อไปตั้งแต่บัดนี้”⁹¹

ต่อมา ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี⁹² เรื่อง กำหนดเวลาทำงาน และวันหยุดราชการ (ฉบับที่ 13) ลงนามโดยนายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ วัน

⁹¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 77, ตอนที่ 43 (24 พฤษภาคม 2503): 1452-1453.

⁹² “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องกำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ (ฉบับที่ 13),” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 77, ตอนที่ 49, ภาค 1: 1.

ที่ 8 มิถุนายน 2503 ออกมาย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า วันที่ 24 มิถุนายน ไม่ได้มีสถานะเป็น “วันหยุดราชการ” ของประเทศไทยอีกต่อไป โดยกล่าวว่า

“ตามที่ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดเวลาทำงาน และ วันหยุดราชการ (ฉบับที่ 11) พ.ศ. 2500 ซึ่งตามความใน 8 ข้อ 2 ให้หยุดราชการในวันชาติ (National day) วันที่ 24 มิ.ย. 1 วัน นั้น บัดนี้ ได้มี ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยแล้ว คณะรัฐมนตรีจึงลงมติให้ยกเลิกการหยุดราชการในวันที่ 24 มิ.ย. ความในข้อ 2 เรื่อง กำหนด เวลาทำงาน และวันหยุดราชการ (ฉบับที่ 11) พ.ศ. 2500 ลงวันที่ 11 ต.ค. 2500 นั้นเลย”

กระบวนการทางการเมืองและการบริหารราชการในสมัยดังกล่าว นับว่ามีผลสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้ “วันชาติที่แปลว่าประชาชน” ลึกลงไป และวันชาติที่เน้นอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นอย่างเป็นทางการและเป็นกิจจะลักษณะ เรื่องดังกล่าวส่งผลต่อเนื่องตราบจนปัจจุบัน เพราะทำให้วันที่ 24 มิถุนายน ของทุกปี มิได้เป็นวันหยุดของทางราชการไทย รวมทั้งเรื่องดังกล่าวมีผลกระทบต่อความทรงจำร่วมกัน (Collective memory) ของเยาวชนคนไทย และได้เป็นรากฐานหรือเป็นปัจจัยสำคัญของการตีความใหม่ความจำเกี่ยวกับอดีตใหม่ที่เกี่ยวข้องกับคณะราษฎร (People Party) ว่ามิได้มีบทบาทอันใดในการวางรากฐานให้กับระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยอีกด้วย